

DE VERDEDIGING VAN HET ZWIN

1. De vroegste periode

De Vlaamse kust met haar vlak reliëf heeft steeds voor aanvallen vanuit zee opengelegen. De Romeinen kenden al deze dreiging en bouwden om die reden wachtposten. De castella van Oudenburg en Aardenburg stonden langs de toenmalige zeeoever, op uitlopers van de Zandstreek. Het is niet bekend of de nederzetting aan de monding van de Reie in de Romeinse periode over enige verschaning beschikte.

Wanneer de Noormannen in de 9de eeuw vóór de Vlaamse kust opdaagden, stond er in de buurt van de Zinkval geen enkele noemenswaardige versterking, tenzij de burcht van Brugge. Wel nemen we aan dat de grotere hoeven in de omgeving van Brugge met een brede walgracht en met wat paalwerk omgeven waren¹. De bewoners van zulke verschanste hofsteden konden zich tegen plaatselijke rovers vrijwaren, maar niet de aanvallen van sterkere groepen afslaan.

In de 10de of 11de eeuw omgaf de nederzetting Brugge zich met een verdedigingslinie, waarin de Reie en de Boterbeek als walgracht dienden. De bedoelde beschutting omvatte aarden wallen, palissaden en houten poorten. Deze omwalling van Brugge werd in 1127 bijgewerkt, toen de strijd om de opvolging van Karel de Goede losbrandde². Daarnaast kan Damme in de 12de en 13de eeuw nog maar over bescheiden afweermiddelen beschikt hebben.

Uit de geschrevene bronnen zijn er, vóór de zeeslag van 1213, geen gegevens bekend aan-

gaande vlootbewegingen in de Zwindelta. In het genoemde jaar veroverde de Franse koning een groot deel van Vlaanderen, o.a. Brugge en Damme. Zijn vloot zeilde het Zwin binnen. Toen riep Gent de Engelse koning ter hulp. Deze stevende met zijn oorlogsschepen naar het Zwin, en vernietigde de Franse vloot volledig³. Algemeen wordt aangenomen dat de botsing te Damme plaats gehad heeft. Maar het Zwin bood in de buurt van Damme zeker geen ruimte voor een waar zeegevecht. Het is echter wel mogelijk dat de Engelsen de Franse schepen bij Damme op hun ligplaats verrast hebben.

Er is weinig bekend over de verdediging van de Zwindelta vóór 1300. In de polders, die in de 12de en de 13de eeuw links en rechts van het Zwin gewonnen waren, werden de voornaamste hoeven en leenhoven met een walgracht omringd. Enkele van die verschaningen namen stilaan de vorm van een burcht aan, zoals bv. het Hof van Oostkerke⁴ en het Hof te Lembeke⁵. Beide hoven bevonden zich te Oostkerke dichtbij de linkeroever van het Zwin. Verder lagen er te Oostkerke twee leengoederen, waarvan de houder verplicht was in oorlogstijd de Graaf op zee te dienen⁶.

In 1297 brak opnieuw een oorlog tussen Frankrijk en Vlaanderen uit. De Franse koning kon Brugge en Damme gemakkelijk tot overgave dwingen, omdat beide steden niet van een sterke vestigingsgordel voorzien waren. Sluis dat in 1290 stadsrechten bekam, bezat nog geen verschaningen van betekenis. Op

bevel van de Fransen legden de Bruggelingen in 1297-98 een nieuwe omwalling rond hun stad. De Vlamingen konden met de hulp van de Engelsen even Damme heroveren. Maar in 1300 bezetten de Fransen alle stadjes langs het Zwin⁷.

De Franse overheid verplichtte de Bruggelingen in 1301 maatregelen te nemen om het Zwin te verdedigen. Schepenen voeren 'int swin' en namen daar enkele schepen in beslag⁸. De stad liet tenminste vijf ervan voor de strijd op zee 'gheredene', nl. een 'galiotkin' en vier koggen. Een van die koggen was echter gekocht van een zekere Batin tegen 500 pd. par⁹. Een „kapitein van het Zwin” kreeg bevel over de vloot. Deze nam soldeniers in dienst en betaalde hen soldij „omme t zwin te bevreidene”. De rekening 1301 noemt achtereenvolgens Boudin f. Hughe, Zeger van Gent en de Heer van Bonem als kapitein¹⁰.

De opstand van 18 mei 1302 bevrijdde Vlaanderen van de Franse bezetting. Brugge leidde de verdere weerstand tegen de Fransen. Een leger werd op de been gebracht, dat de vijand te Kortrijk versloeg. Terwijl de landstrijdkrachten de zuidgrens verdedigden, rustte Brugge een viertal grote koggen uit om de toegang tot het Zwin te bewaken. Op die schepen stonden 40 tot 80 bootsgezellen, en daarnaast een garnizoen van 50 soldeniers¹¹. In de zomer van 1303 hielden Willem Mussin en zijn mannen de wacht op Kadzand en Wulpen¹². Tegelijk lag Jan de Bruine uit Heis met 25 mannen in de buurt van Damme¹³.

In 1304 vond de Franse koning steun in Holland en Zeeland. Om die reden rustten de Vlamingen een grote vloot uit, waarmee ze Zierikzee gingen belegeren. De Bruggelingen begrepen dat, terwijl de Vlaamse zeemacht in Zeeland vertoefde, de Fransen best een poging konden wagen om in de Zwindelta te plunde-

ren of te saboteren. Behalve de zwakke wallen van de stad Sluis beschikte de kust van Noord-Vlaanderen over geen enkel bolwerk. Een plaats die zeker bescherming vergde, was Reigaarsvliet. Daar stond de sluis waarlangs Brugge zijn overtollig water loosde. In juli 1304 gaf het Brugse stadsbestuur een timmerman opdracht de Reigaarsvliet af te sluiten. Deze bouwde een schipbrug en drie kleinere toegangsbruggen¹⁴.

Ondertussen verzamelde Filips de Schone te Schiedam een zeemacht, waarmede hij op 11 augustus de Vlaamse vloot vóór Zierikzee vernietigde¹⁵. Enkele weken later scheen het gevaar voor een ontscheping op de Zwinoevers geweken. Brugge liet de vlotbrug te Reigaarsvliet afbreken en naar de stad voeren. Na de nederlaag bij Zierikzee trachtten de Bruggelingen zoveel mogelijk overlevenden terug te halen. Om die reden werden in mei 1305 de vissers van Heist en van andere kustplaatsen aangesproken¹⁶.

In 1337 begon de Honderdjarige Oorlog tussen Frankrijk en Engeland. Om economische redenen schaarden de Vlamingen zich in 1340 aan de zijde van de Engelsen. Nadat Edward III zich op 26 januari 1340 te Gent als leenheer van Vlaanderen had laten huldigen, vertrok hij voor enige tijd naar Engeland. Toen hij naar Gent wilde terugkeren, waar hem intussen een zoon geboren was, ontmoette hij op 24 juni in het Zwin vóór Sluis de Franse vloot. Het werd een totale nederlaag voor de Franse koning¹⁷.

De Vlamingen waren niet officieel in oorlog met Frankrijk, maar omwille van hun handel steunden ze toch Engeland. In het Kanaal botsten Vlaamse handelsschepen af en toe op Franse oorlogsschepen, en ondergingen dan het recht van de sterkste. Wanneer Vlaamse schippers Franse koopvaarders ontmoetten, pasten

ze dezelfde handelwijze toe. Toen de zeeroverij enkele jaren geduurd had, besloten Lodewijk van Male en Karel V in 1370 de vrede op zee te herstellen¹⁸.

In 1384 volgde Filips de Stoute zijn schoonvader op als graaf van Vlaanderen. De Burgondiër stemde zijn politiek liever op Frankrijk af. Daardoor joeg hij de stad Gent tegen zich in het harnas. De Gentenaars bezetten in juli 1385 de stad Damme, en sloten zodoende de vaarweg van Brugge naar de zee af. Ze kregen echter niet de verwachte steun van Richard II van Engeland. De Franse koning en de Hertog van Burgondië belegerden toen samen Damme, dat de Gentenaars in augustus moesten opgeven¹⁹.

De inname van Damme had bewezen hoe zwak het verdedigingsapparaat van het Zwin was. Het bestond slechts uit de volgende noemenswaardige versterkingen: de wallen van Damme en Sluis; de kastelen van Lembeke en van Oosterke. Karel VI en Filips de Stoute achtten het absoluut nodig een belangrijke haven als Sluis van een burcht te voorzien. Volgens Van Empel en Pieters werden in 1387 te Sluis langs de waterkant verschansingen opgericht, en in de stad een kasteel gebouwd²⁰.

Hertog Filips wilde de toegang tot het Zwin nog beter beschermen. Hij deed te Sluis de vaargeul vernauwen door er palen in te slaan. Vervolgens zou hij, tegenover het Kasteel van Sluis, op de linkeroever van het Zwin, een versterkte toren bouwen. Brugge zag in het genoemde paalwerk een gevaar voor de in- en uitvarende handelsvaartuigen. De stad gooidde het op een akkoord met de Hertog. Het stadsbestuur beloofde 10.000 „vranken te hulpen den groten torre, die men maken zal ter Sluis, an de zide ter Muyde waert, omme de verwaer- nesse vanden Zwene, ende mids dien zo heift onse gheduchte heere gheconsenteirt, dat men

de staken ute doen zal, die ter Sluus staen int Zwin”.

De bouw van de zogenoemde Toren van Burgondië begon in het voorjaar van 1394. Brugge haastte zich om aannemer Jakob van Coppinholle opdracht te geven „vanden staken, staende ter Sluus int Zwin an beeden ziden vander stede, ende ten Damme staende in de vaert, ute te doene”. De toren, ook Klein Kasteel geheten, is in het voorjaar van 1396 afge- werkt²¹.

2. De Honderdjarige Oorlog

De oorlog tussen Frankrijk en Engeland woede met wisselend succes voor de twee partijen. Aangezien Filips de Stoute aan de zijde van de Franse koning stond, hadden de Vlaamse koopvaarders en vissers erg te lijden van Engelse kapers. Deze laatsten opereerden immers vanuit hun bazis Kales. Vanaf 1396 kozen de Zeelanders partij voor Engeland. Dit feit verergerde nog de onveiligheid voor de Vlaamse vissers. Door nood gedwongen leerden ze zichzelf te verdedigen. Ze bewapenden hun vissersboten en beantwoordden roof met roof²².

In 1399 lagen Zeeuwse kapers vóór het Zwin. Brugge wierf manschappen aan, „die ghestelt waren in twee scepen omme te varene ieghens den voorseiden roovers”. Zo een kleine oorlogsvloot kon weinig hulp bieden aan de koopvaarders, die in- of uitvoeren. De stad trachtte dan de hulp van de kuststeden te bekomen, maar het kwam vooralsnog niet tot samenwerking. In 1400 vroeg het Brugse Vrije het advies van de Heer van Gistel „hoe men t oost vrye ende ande frontieren up ter zeecant best bewaren zoude, up avonture of de Zeelanders yet hadden ghewillen commen an t lant”. Ook de genoemde heer stond machteloos²³.

In 1401 beroofden Zeeuwse en Friese zeerovers enkele handelsvaarders in de Zwindelta. Als gevolg daarvan hebben de Brugelingen te Sluis opnieuw twee schepen uitgerust en met schutters bemand. Deze zeemacht stond onder het bevel van admiraal Jan Blankaert. Zijn opdracht luidde „te bevredene de coopliede ende poorters van Brughe, die commen zouden van der maerct van Andworpen, ieghen de likedeelres die ter zee laghen”²⁴.

Onvermijdelijk geraakten de Vlaamse vissers meer en meer in de zee­strijd ver­wikkeld. Bij botsingen verweerden ze zich duchtig tegen de Engelse, Zeeuwse en Friese piraten. Af en toe gingen ze zich te buiten door schepen van niet-vijandige naties aan te vallen. In zulke gevallen kwam het Brugse Vrije of de stad Brugge tussen in de kustgemeenten om de betrokkene vissers te verplichten het geroofde goed terug te geven²⁵.

De Engelsen bereidden een aanval op de Vlaamse kust voor. In mei 1404 lag een grote vloot vóór Heis. Op 19 juni kruisten schepen vóór de kust van het Oost-Vrije, waar de bevolking ijlings de noodklok luidde: „clocken ende scellen slouch”. Het Vrije besefte plots dat de kustbewaking „zeere ongheoordent” was. Het stelde Lodewijk van Moerkerke en Willem van Moerkerke als wachtmeesters. De ene moest de sektor Biervliet-Sluis, de andere de sektor Sluis-Nieuwpoort in het oog houden. Anderzijds bracht het schepenkollege opnieuw de Heer van Gistel op de hoogte van de toestand ter zee²⁶.

Het Vrije trachtte in augustus een vloot vissers te Sluis samen te trekken, omdat het graafschap over geen enkele andere macht beschikte om zijn kusten te verdedigen. Toch kon niets de Engelsen beletten om bij Groede en op Wulpen te ontschepen. Een schepen van het Vrije reed op 18 augustus spoor­slags naar de

genoemde twee plaatsen „omme waerhede te vernemene vanden brande ende rove, die vanden vianden ghedaen was”. Andere Engelse schepen drongen de Zwindelta binnen en vielen daar koopvaarders uit het Oostland aan. Tengevolge daarvan verlangden de Oosterlingen dat het Vrije hun schepen door 'coorvers' zou laten „bescuddene vanden vianden”.

Op 28 augustus bereikte een rapport het kollege van het Vrije, dat opnieuw een raid op Wulpen uitgevoerd was, maar men wist aanvankelijk niet precies „wie dat de brant stac in Wulpen, weder Inghelschen, Hollanders ofte Zeelanders”²⁷. Dergelijke akties schaadden vanzelfsprekend de handelsbetrekkingen tussen de landen langs de kusten van de Noordzee. Toch konden vooraanstaande kooplieden uit Engeland en Vlaanderen het zover krijgen dat de twee genoemde landen op 21 april 1405 onderhandelingen begonnen om de vrede te herstellen.

Maar de Engelse oorlogsschepen ontwapenden nog niet. Na de succesvolle tocht die ze in de zomer van 1404 in de Zwindelta uitgevoerd hadden, planden ze een aanval op Sluis zelf. Maar de Sluizenaren verwachtten zoets en brachten hun stad in staat van verdediging. Ze voorzagen de stadspoorten en het Groot Kasteel van geschut. Uit Brugge en Gent kwamen schutters ter hulp en Jan van Gistel zond een afdeling ruiters.

Op 22 mei 1405 voer een Engelse vloot, onder de leiding van Graaf Pembroke, het Zwin binnen. De schepen van de Oosterlingen weken uit naar Slepeldamme. Engelse troepen landden op de oevers van de Zwinmonding. Op 24 mei vielen ze de stadswallen en het Groot Kasteel aan. Die aanval werd afgeslagen. Daarbij sneuvelde Pembroke en 60 van zijn mannen. De volgende dag plunderden en verbrandden de Engelsen Mude, Westkapelle,

Heist, Knokke en Kadzand. Ze staken de kerktoren van Westkapelle in brand. Daarna zeilden ze op 26 mei weer weg²⁸.

Op 10 maart 1406 sloten Engeland en Vlaanderen een bestand. Toch bleef de oorlogsdreiging over de Noordzee hangen. Op 11 november gaf hertog Jan Zonder Vrees aan het Brugse Vrije opdracht de zeeoever te bewaken, omdat „dinghelsche meeninghe hadden de zeedycken van Vlaendren in te stekene”. In de zomer 1407 schenen de Engelsen opnieuw aanstalten te maken om de Zwindelta aan te vallen. Immers op 17 juli kwamen schepenen van het Vrije „te Heys, Blanckeberghe, t Oostende, ten Hazegarse ende te Slepeldamme, omme maren te vernemene vanden Inghelschen, mids datsi met grooter meenichten up zee laghen”²⁹. Hoewel het bestand van 1406 eerst verlengd werd en tenslotte op 27 april 1411 met een vredesverdrag beklonken werd, viel toch af en toe een Vlaams koopvaarder als slachtoffer van Engelse kapers. Trouwens zeeroevers van andere naties stoorden zich niet aan de vrede tussen Vlaanderen en Engeland. De handelaars van de Duitse Hanza, die in groten getale de Zwinhavens aandeden, hadden in die periode vooral van Schotse en Normandische kapers te lijden³⁰.

Hier moeten we de vraag stellen : waaruit bestond eigenlijk de kustverdediging van Vlaanderen ? Uit de bovenstaande bladzijden blijkt duidelijk dat het graafschap geen specifieke zee-macht bezat. Wanneer de Graaf ooit een vloot uitrustte, dan diende die vooral om zijn eigene politiek te steunen. Eerst door het bouwen van het Kasteel van Sluis en van het Klein Kasteel toonde de Graaf dat hij belang hechtte aan de bescherming van de Zwinhavens, die toch de economie van zijn land deden bloeien. In feite was Brugge, als grootste belanghebbende, verplicht afweermiddelen in te zetten, telkens de

zeehandel erg door piraterij geteisterd werd.

Overigens was in het Brugse Vrije het gevoel van samenhang onder de kustbewoners nog niet zover ontwikkeld, dat ze een gemeenschappelijke verdediging van hun boten en van hun kust inrichtten. Het gebeurde zelden dat het schepenkollege een algemene kustwacht aanstelde of een vitaal punt van een verschan-sing voorzag. Maar de invallen van de Engelsen in het begin van de 15de eeuw verplichtten de bewoners van het Oost-Vrije enkele schanswerken te bouwen. In 1411 stond te Slepeldamme een 'bollewerck' om de sluis van Beoosterede en de haven te beschermen³¹.

Na de slag van Azincourt (1415) wonnen de Engelsen heel wat terrein in Noord-Frankrijk. Toen ontstond de vrees dat ze ook Vlaanderen, als leen van de Franse kroon, zouden trachten in te palmen. Als voorzorgsmaatregel bouwde men op de Zwinoever tussen Sluis en Slepeldamme een 'borstwere'³². En op 17 juni 1417 werd de kapitein van Sluis aangemaand om goed uit te kijken omdat „de coninc van Ingheland in meeninghen was van zinen volke van wapenen te zendene met eenre vloet ter Sluus omme te ghecrighene tcasteel vander Sluus, als toebehoorende den coninc van Vrankerike”³³.

Geen verdrag of bestand kon beletten dat in het tweede kwart van de 15de eeuw de piraterij op de Noordzee naar een nieuw hoogtepunt groeide. Herhaaldelijk werden koopvaarders uit Vlaanderen en het Oostland beroofd door Engelse, Schotse en Normandische kapers. Toch zien we Filips de Goede, noch de stad Brugge, noch het Brugse Vrije afweerschepen uitreden. Het enige wat de laatstgenoemde instantie kon doen was te trachten de vissers van Raverside, Wenduine, Heist, Slepeldamme en Koksiede te mobilizeren³⁴.

In 1436 koos Filips de Goede openlijk partij voor Frankrijk. Dadelijk richtten de Engelsen

hun zeemacht tegen de Vlaamse koopvaardij. Ze vielen in het kanaal een vloot Sluise handelsschepen aan, die wijn uit La Rochelle aanvoerden. In dit gevecht verloren de Sluizenaars talrijke manschappen. De Hertog besloot toen in gans Vlaanderen een leger te lichten om Kales te gaan belegeren. Maar het gevaar bestond dat, terwijl het Vlaamse leger naar Kales optrok, de Engelsen met hun oorlogsvloot naar Sluis zouden stevenen, om die stad in te nemen en van daaruit Brugge te bedreigen. Daarom ontsloeg de Hertog de Sluizenaars van de mobilisatieplicht. Hun taak was het hun eigene haven te bewaken³⁵.

De oevers van de Zwinmonding lagen helemaal onbeschermd. Op 23 mei wees het Vrije Filips de Goede op „de cranchede van der frontieren ieghen der zee ter noort ende ten Hazegherse”³⁶. Daarop werd de Heer van Uitkerke belast met de bewaking van de kust. Middelerwijl landden Engelse soldaten ongehinderd op Wulpen en Kadzand, waar ze plunderden en brandden³⁷. Op 11 augustus riep Roeland van Uitkerke te Sluis een groot aantal schippers uit de kustgemeenten samen „omme raed te hebene up de ordenance vanden scepen, die men zoude reeden ter zee ieghen dinchelsche vlote”³⁸.

Het Vrije zag dat de Engelsen heel gemakkelijk op de wijde Oord van Knokke konden landen, en vandaaruit over het Noord-Vrije uitzwermen. Schepenen reisden op 23 augustus „ten Hasegherse omme te overziene de plaetse, of men daer zoude moghen maken zekere bollewerken, omme de bewaernesse vanden lande ieghen dinghelsche”. De Heer van Uitkerke zou op het Hazegras een bolwerk bouwen, en voor dit werk arbeiders uit Holland ontbieden³⁹. De rekeningen noemen niet de precieze plaats waar de geplande verschansing moest staan. Bij Vijfhuizen, ofwel in de buurt van het dorp Knokke?

We geloven echter niet dat R. van Uitkerke,

die weldra wegens onbekwaamheid van zijn taak ontslagen werd, ooit zijn bolwerk gebouwd, en zijn afweerschepen klaar gekregen heeft. Immers de Engelsen drongen in 1437 tot Sluis door, waar ze handelvaarders aanvielen. Soldaten roofden of verbrandden de oogst te Mude, op Kadzand en in het Ambacht Oostburg. Om zich te verweren staken de Sluizenaars de zeedijk tussen hun stad en Slepeldamme door. Na de raid op Sluis legerde Brugge van 2 september 1437 tot maart 1438 wapenknechten te Damme⁴⁰.

Toen in 1441 Franse kapers het de Vlaamse vissers erg lastig maakten, raadde het Vrije de kustplaatsen aan gezamenlijk „vreitscepen, die men lecghen zoude ter zee”, uit te rusten. Maar de kustbewoners waren nog niet rijp voor solidariteit. In 1445 vielen Bremense kapers de Vlaamse vissers aan. Deze toestand schiep een groot probleem voor het komende haringseizoen. Het Vrije belegde op 16 augustus te Sluis een vergadering voor afgevaardigden van alle vissersgemeenten. Daar werden „gheordineert drie vreidscepen met zekere ghetale van lieden in elc scip”.

Twee van die afweerschepen waren vlug klaar. Duinkerke had beloofd het derde schip uit te rusten, maar stelde dit werk gedurig uit. In november sloot de Hertog vrede met Bremen. De twee oorlogsbodems werden vervolgens algauw onttakeld. In juni 1449 slaagden de Engelsen erin een Vlaamse vloot te kapen. Omwille van de gevaarlijke toestand gaf de Hertog bevel de zeegrens te bewaken. Het Vrije verdeelde de kust in sectoren en stelde overal een dag- en nachtwacht in. Willem van Beieren en Pieter van Wulfsberghe kregen de sektor Heist-Sluis onder hun bevoegdheid.

In 1450 was de Franse vloot blijkbaar sterker dan de Engelse. Kapers van Dieppe loerden vóór de Zwinmonding op handelsschepen. In

1451 lagen Bretoense zeerovers in de Wielingen. Landingspogingen hingen in de lucht. Het Vrije beval de bewoners van het Oost-Vrije te „wakene ieghen de brantstichters ende ander malefactuers”. Deze beperkte wachtposten belletten Franse en andere rovers niet op Kadzand en Wulpen te plunderen en te branden. Ondanks dit alles zien we de Hertog niet ingrijpen om de schade aan de Vlaamse scheepvaart en bevolking te beperken of te doen beëindigen.

De bewoners van het Ambacht Oostburg begrepen dat ze zichzelf moesten helpen. Ze zouden in geval van ontscheping een strook land onder water zetten. In juni 1453 vatten ze het plan op „t oostbuerch bider sluus ande havene, den dyc duere te delvene ende twater in te latene, up dat noot ware, omme de vianden van onsen gheduchten heere daer mede te verdrynckene”. Maar de achterliggende parochies protesteerden tegen de geplande overstroming⁴¹.

3. De tweede helft van de 15de eeuw

Hoewel de Honderdjarige Oorlog in 1453 afgesloten was, bleven toch allerlei kapers vóór de kust op de loer liggen. Deze toestand berokkende grote schade, vooral aan de handelaars van het Oostland en aan de Vlaamse haringvissers. Onder de druk van de benadeelden besloot op 27 juni 1457 het Vrije samen met de kustgemeenten afweerschepen uit te rusten. De vissers moesten een bijdrage betalen. Ze stonden een deel van de opbrengst van hun haringvangst af. Zodoende konden ze in 1457 en 1458 „ten haringhe” varen⁴².

In 1465 ontstond tussen Lodewijk XI van Frankrijk en Filips de Goede de oorlog van de „Ligue du Bien public”. Weldra vielen Franse oorlogsbodems Vlaamse en Zeeuwse vissers aan. Afgevaardigden uit Zeeland en Vlaanderen, op 19 juli vergaderd te Brugge, besloten kon-

vooschepen klaar te maken om het vissersbedrijf tegen de Franse piraten te beschermen. Ook werd het Brugse Vrije algauw gewaar „dat de Franchoisen hemlieden bereeden omme byder zee den lande up te commene ende schade te doene”. Daarom riep het einde september de hoofdmannen van het Noord-Vrije samen⁴³.

Opnieuw werd de wijde westoever van het Zwin als een zeer zwakke plek in het kustfront beschouwd. Dit blijkt duidelijk uit het feit dat Knokke en Westkapelle de hulp van de mannen van Oostkerke, Dudzele en Ramskapelle vroegen, „aenghesien dat ten Azegarse goet es om landen, ende es een groot ruum land ende blood van huusen, ende ooc Vlaenderen nooit last en adde vander zee te dien cante, zy quamen ten Azegarse an land”.

Men zou te Knokke wacht houden „up den tor” en „up thoochste van de duunen... item voort dat men waken sal met twee peerden, een van Knocke ende van Waescapelle, om t allen ghetiden te ridene upt water, daer te wat schepen datter huut of in seilen, mids dat voorland zeere breed es vanden watre tooten dycke”. Heist bezat genoeg bevolking om alleen zijn streng te trekken: „te wetene dat si trecken met sterker wake te Heys, ende dat daer gheen nood es, mids den toeverlaet vanden dorpe dat groot es, ende sitten by een, ende die wake ten gaete waert, vander zee can nieten commen”⁴⁴.

Franse zeerovers bedreigden verder de visserij en de zeeoever van Vlaanderen. Verscheidene vissers werden door Normandische piraten meegenomen. Het Vrije gelastte opnieuw de kustwacht en zou konvooschepen uitrusten. Maar in oktober 1468 was de koning van Frankrijk verplicht vrede te sluiten. Het Vrije bekam in januari 1469 de vrijlating van de gevangene vissers. In april 1470 ontstond opnieuw een gevaarlijke toestand op de Noordzee. De Graaf van Warwick begon van Hon-

fleur uit de piraterij te bedrijven. Karel de Stoute beval een afweervloot klaar te maken.

Toen reisden schepenen van het Vrije op 29 april langs de vissersdorpen om daar, ten behoeve van de „scepen van oorloghen” bootslieden „te kiesene ende ordonnerene”. Doch de vissers van Heist toonden zich niet haastig om ten strijde te varen. Schepenen vertrokken op 8 mei om met de inwoners van Heist te praten „ende waert van noode, hemlieden ute der namen vanden heere ende wet te bevelene, dat zy de XVI personen, onlancx te voren aldaer ghecoren ende gheordonneert omme onze gheduchte heere te dienene ter zee, ten costen vanden ambachten wapenen ende anders habilgieren wilden”⁴⁵.

Enige tijd later brak tussen Karel de Stoute en Lodewijk XI opnieuw een konflikt uit, dat onmiddellijk op het zeefront oversloeg. Het graafschap Vlaanderen verklaarde zich bereid om een belasting van 900 pd. gr. te heffen om zes oorlogsschepen uit te reden. Daarin zou het Brugse Vrije 400 pd. gr. bijdragen. Ondertussen zond het Vrije schepenen naar alle kustambachten „omme daer te kiesene ende ordineren hooftmannen ende tvolck onder hemlieden te disinerne omme te waeckene”.

Alle zwakke plekken in het kustfront zouden van een wachtpost voorzien worden. Schepenen werden op 6 februari 1471 „ghesonden in Cad-sant, in Wulpen, ter Gaternesse ende elders lancxt den zee kant ende int Oostvrye, omme te vernemene waer de vianden vanden lande best souden moghen landen, ten hende dat men daer ende elders, daert van noode waere, souden doen maecken waeckhuusen”. Ook in de sektor Sluis-Nieuwpoort moesten wachtposten gebouwd worden. Op 11 februari stonden schepenen op de meest bedreigde plaatsen, nl. Wulpen en Kadzand om de bouw van de waakhuizen te verhaasten.

Op de vergadering van 7 maart achtte het Vrije het onontbeerlijk niet alleen „te maeckene diversche waeckhuusen, ghedelfven ende andere fortificatie up de frontieren vanden lande”, maar ook „provisie te hebbene van diverschen engienien van oorloghen”. Daarna keken Brugge en het Vrije uit wie de voorgenomene oorlogsschepen zou uitrusten. In maart toonden Sluis en Raverside zich bereid om, mits de toelage van 150 pd. gr. elk een konvooischip van 150 vaten klaar te maken⁴⁶.

Twee maanden later werd een bestand gesloten. In feite waren twee oorlogsschepen klaar geraakt, nl. het schip van Raverside, en dit van de Oostendenaars. Ze werden al gauw als een nutteloze last van de hand gedaan. Toen in juni 1472 de Fransen de wapenstilstand verbraken, beschikte het Vrije vanzelfsprekend over geen enkele macht ter zee. Het schepenkollege beval op 28 juni in alle kustambachten een mobilizatie te houden. Het betaalde de wakers, die de gehele zomer, vooral op Kadzand, op hun post stonden.

In 1473 kruisten niet alleen Franse maar ook Engelse kapers vóór de kust. Zoals gewoonlijk lagen ze het liefst vóór de Zwinmonding op buit te wachten. Geen wonder dat Kadzand opnieuw als de meest bedreigde sektor gold. Het Vrije mobilizeerde daar op 3 juni de plaatselijke bevolking „omme te waeckene lancx der zee canten ieghen de zeeovers, die daer laghen met grooter menichte, up aventure of zy hadden willen landen”⁴⁷.

Toen Maria van Burgondie in 1476 haar vader opvolgde, begon Lodewijk XI het haar lastig te maken. Zijn kapers vielen Vlaamse handelsvaarders en vissersboten aan. Uit een bezoek dat schepenen van het Vrije op 12 april 1478 aan Heist brachten, blijkt dat de Heistenaars en de Oostendenaars beloofd hadden samen een oorlogsschip uit te reden. Maar in

juli kon Maximiliaan van Oostenrijk de Fransen tot kalmte brengen. Kort daarna verschenen Friese rovers vóór het Zwin.

In het najaar van 1479 hernamen de Fransen de vijandelikheden op zee. Ze voeren einde oktober het Zwin binnen en landden te Hoeke, waar ze „grootte scade deden”. Het Vrije stuurde vlug naar alle kanten boden „omme tvolc haestelic te ghereedene”. Bij de genoemde raid werden enkele Heistse vissers naar Frankrijk meegevoerd. Na de aktie van de Fransen volgde in ons graafschap het gewone refrain: konferenties over geplande konvooschepen, die nooit klaar geraken⁴⁸.

4. De Oorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk

Maria van Burgondie is in 1482 verongelukt, waarschijnlijk op de Zandweg te St.-Pieters-op-de-Dijk⁴⁹. De leden van Vlaanderen waren echter niet bereid om haar echtgenoot, de Aartshertog van Oostenrijk, als regent te erkennen. Aanvankelijk moest Maximiliaan zich uit Vlaanderen terugtrekken. Daarna begon hij met de steun van Zeeland en Brabant een tegenoffensief. Het Brugse Vrije en de stad Brugge namen een belangrijk aandeel in het verzet.

Vanaf het voorjaar van 1484 vormde de Wester-Schelde een frontlijn. Brugge voorzag een aanval met een vloot vanuit Antwerpen. Het gaf op 25 augustus Jan van Riebeke opdracht te Sluis enkele oorlogsschepen uit te reden, „ende die te legghene te Chaeftinghe ter bewaernesse vanden lande”. Ondertussen trachtten de Zeelanders de overzeese handel van Brugge te onderscheppen. Ze plunderden verscheidene vreemde kooplieden, die de haven van Sluis wilden aandoen. Na heel wat onderhandelingen tussen de Vier Leden te Gent rustte het Vrije in november „2 scepen van

oorloghe ghenaeamt huen”⁵⁰ uit.

In januari 1485 vielen de Zeelanders de kust van het Oost-Vrije aan. Het is bij een van die raids dat „Wulpen verbarnde”. Daarop nam het Vrije tegenmaatregelen. Het legerde vanaf 28 januari wapenknechten te Schoondijke en te Groede. De kapitein van Sluis zond een afdeling soldaten naar Kadzand. Het Scheldefront kreeg versterking: er werden mannen gelegerd „up tcasteel van Wyt de Vischs te Coxyde”; men beval „tvolc te vergaderen te Jan Weytins ieghens de Zeelanders” en „een waechuus te makene t Papenhavene”; er stond een wachtpost „ter Couderyen up de zee, daer de wakers vanden ambochte van Oostkerke en van Ghaternesse hemlieden berghede van coude ende van natten”⁵¹.

Het bestaan van de genoemde wachtposten verplichtte de Zeelanders met hun landingsvloot tot vóór Kadzand te varen. Toen keerden enkele schepen terug en zetten gewapende mannen aan land te Jan Weytens, die tot Groede oprukten. De andere schepen maakten aanstalten „omme te landen ten Hasegarse”. Het Vrije versterkte vlug de westoever van het Zwin met artillerie. Pieter Debey, hoofdman van Heist, voerde het bevel over de bedoelde sektor. Van 3 tot 17 maart lagen manschappen „ten Hasegarse ende te Heys”. Men voerde munitie van Brugge naar de bewuste artilleriestellingen, die echter niet gesitueerd worden.

De militaire inspanningen van het Vrije wogen niet op tegen die van Maximiliaan. In juni 1485 werden Brugge en Sluis tot overgave gedwongen. Anderzijds heerste er een gespannene verhouding tussen Frankrijk en Maximiliaan, die op 16 februari 1486 tot keizer van Duitsland verkozen werd. Een gevolg van die toestand was dat Franse zeerovers de Vlaamse visserij teisterden. Het Vrije bekwam van de Kanselier te Mechelen verordeningen „ter con-

firmacie vanden visschers". Het schepenkollege richtte een brief „an die van Heys, Cnocken ende Wilravensyde, annopende den uutreedene vanden scepen van oorloghe ter zee". Dit is, voor zover, we weten, de eerste keer, dat de vissers van Knokke in dergelijk verband vernoemd worden.

Terwijl in Vlaanderen de spanning tussen de Keizer en het graafschap weer opkwam, namen de Franse oorlogsschepen een dreigender houding aan. Na het ontvangen van alarmerende „niemaren vanden zee cost" vergaderde het Vrije op 5 augustus 1487 met de Kanselier en Filips van Kleef, Heer van Ravenstein, die kapitein van Sluis was. Daarna reden schepenen naar de kustambachten „omme aldaer nieuwe wake te ordonneerene"⁵².

De Leden van Vlaanderen kwamen er niet toe Maximiliaan als regent te aanvaarden. De Keizer reed op 16 december met een lijfwacht van Duitse wapenknechten Brugge binnen om er met de magistraten te onderhandelen. Terwijl het gesprek moeizaam verliep, kwamen de Gentenaars in opstand. Op 10 januari 1488 bezetten ze Kortrijk. Daarop weigerde Ieper Filips van Kleef met een garnizoen Duitsers binnen te laten. Te Brugge hielden de milities van de ambachten, uit voorzichtigheid, de bewaking van de stadspoorten in handen. Ondertussen naderden vanuit het oosten enkele afdelingen Duitsers. Maar toen de Keizer op 31 januari met zijn lijfwacht Brugge wilde verlaten, weigerden de ambachten de poorten voor hem te openen⁵³.

Toen riep het Brugse Vrije de algemene mobilizatie uit om zijn grenzen te verdedigen, nl. de oostgrens tegen het leger dat vanuit Brabant verwacht werd, de zuidwestgrens tegen het Westland dat niet akkoord ging met de houding van de Vier Leden, de zeegrens tegen de Zeelanders. Maar voordat de opstandelingen

een behoorlijk leger op de been kregen, hadden ze al met een tegenslag te kampen. Op 22 februari namen Duitse troepen van het Sluise garnizoen bij verrassing Middelburg bij Moerkerke. Brugse strijdkrachten konden echter drie dagen later het stadje heroveren⁵⁴.

De Heer van Lichtervelde werd verkozen tot „capitein generael vanden Vryen". Anthuenis Pieraerts was „capitein int Vrye". De hoofdmannen van de kustambachten werden op 21 maart te Wenduine samengeropen en aangespoord om de kustwacht te verstevigen, ja zelfs „dobbele wake" te houden. Damme werd verzekerd tegen mogelijke aanvallen vanuit Sluis. Op 3 april stelde men in Ter Doest een lijst op van de wapenknechten, die naar het Hazegras moesten optrekken. Aarnout Vanderstalle beoedde met 50 man de Blankenbergse Sluis tegen sabotagepogingen.

Terwijl Franse hulptroepen het Brugse Vrije van het zuiden uit binnentrokken, stond anderzijds F. van Kleef te Sluis aan de zijde van Maximiliaan. Met zijn garnizoen hield hij het Groot en het Klein Kasteel bezet. Hij deed „ter sluus tusschen beeden casteelen" palen in de oevers slaan, en een slagboom in de vaargeul leggen om alle toevoer over water naar Brugge te beletten. Van zijn basis uit bedreigde hij de westoever van het Zwin. Mondsrant van Rokeghem kreeg het bevel over de genoemde sektor. Hem werd opgedragen „te treckene te Heys, omme aldaer hoeft te zyne van 150 gheselle van oorloghen, die daer laghen, ende tpassage daer te bewaren ieghens de vianden ende quaetwillende vande lande". Op 12 april kreeg hij geld en munitie. Volgens niet gecontroleerde berichten zouden „de vianden" toch op 25 april gepoogd hebben te Heist te landen⁵⁵.

In mei 1488 lieten de Bruggelingen Maximiliaan vrij, nadat deze onder eed beloofd had de aftocht van alle vreemde troepen te zullen be-

velen. Bij deze plechtige belofte had o.a. F. van Kleef zijn persoon als borg gesteld. Zodra de Keizer vrijgelaten was, verbrak hij zijn eed. Als gevolg daarvan schaarde F. van Kleef zich aan de zijde van Brugge⁵⁶.

Een paar weken later veroverden troepen van Maximiliaan nogmaals Middelburg. Vanuit dit steunpunt bedreigden ze het Zwin tussen Damme en Sluis. Om die reden trommelde het Vrije op 6 juni manschappen samen om „te legghene up tslot te Lembeke, ter bewaernesse vanden Zwene”. Daar de wallen van Damme weinig defensieve waarde vertoonden, besloten het Vrije en Brugge de omgeving van de stad onder water te zetten: „t insteken van de Zueghe byden Damme”.

Men vreesde dat de smalle en ondiepe vaargeul de vijand tot een oversteekpoging zou verlokken. Daarom plaatste het Vrije in juli te Monnikerede 100 manschappen, die overal in het Noord-Vrije gelicht waren. Toch trachtten troepen van Maximiliaan daar door te breken. De Heer van Penen kreeg daarop het bevel om ter hoogte van „t passage ende ondiepte vanden water” een verschansing te bouwen⁵⁷.

Het vijandelijke garnizoen van Middelburg bleef de omgeving van Damme en Sluis bedreigen. Het Vrije bereidde de herovering van het stadje voor. Op 4 september stuurde het de soldaten van Monnikerede naar Middelburg, waar reeds F. van Kleef en andere kapiteins met hun mannen het stadje insloten. Maar het beleg vorderde niet. Daarom liet het Vrije op 24 september uitroepen „dat alle weerachteghe mannen vanden Oostvryen ghewapent trecken zouden te Middelbuerch... dat alle de ghuene, die met spaden en hauweelen wercken consten, dat zy ter stont trecken zouden te Middelbuerch”. Vier dagen later werd te Brugge gemeld dat de Heer van Penen „de stede ende tcaesteel van Middelbuerch inghenomen hadde”.

Ook op het westfront, d.w.z. langs de IJzer bestond er een georganizeerde afweerlinie. Toen vijandelijke vlootstrijdkrachten dreigden Oostende van zee uit te bezetten, werd het plaatselijke garnizoen in september met Franse hulp troepen versterkt. Op 24 september zond het Vrije schepenen naar „diversche prochien int Noordvrye, omme tvolc vanden noorden te vergaderne... te zendene t Oosthende, de welke ghesommeirt waren vanden vianden”. Op 4 oktober ging men na „hoe men de stede van Oosthende best zoude moghen fortifieren”. In november werden in de parochies rond Oostende pioniers gelicht om aan de wallen van de stad te werken. Schepenen schouwden op 31 maart 1489 „t ghedelf” te Oostende. „De bewaernesse van Oosthende” bleef zorgen baren. Het Vrije zocht in april „120 manne, daer inne begrepen 40 pyonniers, die gheraemt waeren te legghene t Oosthende”. Te Blankenberge en Uitkerke lagen de mannen van Taillefer Vilein. Deze was tevens kapitein van de pioniers van het Vrije.

Middelerwijl had Maximiliaan te Antwerpen een oorlogsvloot klaar gekregen. Op 22 april kwam te Brugge het bericht „datter scepen van Andwerpen commen waren int Oostquartier voor tlandt”, en op 26 april meldde een bode dat oorlogsschepen „landen wilden te Gaternessen”. Het was duidelijk dat Maximiliaan zijn greep om het opstandige gewest nauwer toehaalde, en dat de strijdkrachten van het Vrije de weerstand tegen de veel sterkere Keizer niet konden volhouden. Dit begrepen de Franse troepen, die op 3 augustus van Brugge naar Heist marcheerden, om „daer te scepe te gane”⁵⁸.

Duitse troepen onder de leiding van de Graaf van Nassau namen Damme. Daardoor geraakte Brugge meer en meer van zijn bevoorradingshaven Sluis afgesneden. Toen waag-

de Joris Picavet, kapitein van Brugge, een stoute uitval. Met een groep Bruggelingen voer hij op het Oud Zwin en de Hoekevaart naar Sluis. Bij de sluis van Reigaarsvliet te Hoeke staken ze de dijk door om vlugger met hun schuiten te vorderen. Te Sluis sloegen ze voorraad in. Vervolgens keerden ze langs de Hoekevaart naar Brugge terug. Te Oostkerke werden ze ter hoogte van de Amelinsbrug door Duitsers van het Damse garnizoen verrast en verslagen⁵⁹. Brugge kon de strijd niet langer volhouden. Het sloot op 29 november 1489 een verdrag met Maximiliaan. Maar de Sluizenars en een deel van het Vrije ontwapenden nog niet. Onderwijl bleef het Zwin gesloten. De rust werd in Vlaanderen eerst door de Vrede van Kadzand op 30 juli 1492 hersteld. In september pakte de Graaf van Nassau het beleg van Sluis aan. F. van Kleef gaf zich op 12 oktober 1492 over⁶⁰.

5. De oorlogen van Keizer Karel

De Hertogen van Burgondie zijn in de 15de eeuw er mee begonnen een beperkte zeemacht in te richten. Immers wanneer de Nederlanden in een of andere oorlog betrokken geraakten, dan had dit feit onmiddellijk een weerslag op het zeefront. De vloot stond onder het bevel „vanden admirael van der zee”. Deze had tot taak de kust van Holland, Zeeland en Vlaanderen te beschermen. Als vlootbasis diende o.a. Vere op Walcheren.

De periode 1520-1555 is gekenmerkt door de vele oorlogen, die Keizer Karel tegen Frankrijk en andere naties gevoerd heeft. De handelsvaarders trachtten zich zo goed mogelijk te redden door hun bewapening op te voeren en in konvooi de gevaarlijke zeeën over te steken. Het vissersbedrijf kreeg gewoonlijk de meeste klappen te verwerken. In bewuste periode be-

oefenden de bewoners van Wenduine, Blankenberge en Heist hoofdzakelijk „de cleene vischerie”, d.i. de kustvangst, en die van Oostende, Nieuwpoort en Duinkerke „de groote vischerie”. De Vlaamse vissers kregen echter zeer weinig hulp van de admiraal van de Nederlanden. Slechts in dringende nood, nl. wanneer de haringvangst groot gevaar liep, rustten de Vier Leden, of het Brugse Vrije alleen, een paar konvooischepen uit.

De oorlog die in 1536 tussen Keizer Karel en Frans I van Frankrijk ontstond, nam ook op zee een grote omvang aan. Het Vrije stelde in april een algemene kustwacht in. Het zond zelfs „diversche sticken van artillerye” naar de zeeoever. Opnieuw vormde Heist een voornamelijk uitkijkpost. De plaatselijke hoofdman, Jakob Duvel, mocht „drie sticken engiens van Brugghe te Heys” brengen. De kustwacht duurde tot november⁶¹. Daarna leek de Noordzee een vredig oord. Men achtte het de moeite niet meer waard om het vervallene Klein Kasteel van Sluis nog langer in stand te houden. De Toren van Burgondie werd in 1541 verder afgebroken⁶².

In de zomer van 1546 gaven de Schotse kapers de indruk rooftochten in het Oost-Vrije te zullen houden. De Graaf van Reulx, gouverneur van Vlaanderen, reed op 12 september „te Breskinssant omme te adviseerne bollewercken” tegen mogelijke landingspogingen van Schotten. Het Vrije beval te Heist, Kadzand, Breskens en Raverside de wacht te houden. Na de winter werden de wachtposten weer bezet. Kornelis Constantie, hoofdman van Heist, stelde twee mannen. Bastiaan Christiaens, hoofdman van Kadzand, stelde wachtposten „up den thorre aldaer... up den noortdyck... up de westersche nolle van t Oudelant ende up de tusschersche nolle van Thienhondert Ghemeten”.

De Zwindelta met zijn handelsverkeer werd

verder in het oog gehouden. Vanaf mei 1548 stonden opnieuw wakers op „Breskinssandt, Wulpen, Cadzant ende te Heyst”. Het Vrije betaalde 6 sch. par. per dag en 12 sch. par. per nacht, ook het „stro aldaer verbesicht omme tvier te makene”, en het andere seingerief. Dit laatste bestond uit masten en zeilen. Zulke masten stonden te Kadzand „up de westersche nolle vandenpoldere van 10^c ghemeten”, en op de kust tussen Oostende en Nieuwpoort. Ook de toren van Klemserke diende als uitkijkpost „ter zeewaert inne”⁶³.

In juni 1548 trachtte het Brugse Vrije voor de zoveelste keer de kustgemeenten gezamenlijk te doen bijdragen tot de uitrusting van konvoischepen. De vissers van Heist, Damme, Sluis en Biervliet weigerden echter nog verder te betalen, omdat ze in het vorige seizoen geen bescherming genoten hadden van de Vlaamse schepen, maar wel van de Zeeuwse. De bedoelde vissers antwoordden dat ze „zouden vaeren met die van Zeelant, oft up huerlieder advertuere”. Ondertussen hield men verder de wacht op Wulpen. Dit eiland was in die periode wel reeds grotendeels door de golven afgebroken, maar het oosteinde ervan was nog bewoond. Dit stukje eiland lag tegenover Groede, en werd door de Vloer van het vasteland gescheiden⁶⁴.

In 1549 wilde Keizer Karel meer oorlogschepen uitrusten om de zeeoverrij te bestrijden. Tegelijk eiste hij dat „alle scepen, buusen⁶⁵ ende boodts ter zee” bewapend werden. Deze bepaling zou echter zeer nadelig zijn voor „de visch booten, die te cleene zyn omme eeneghe munitie van oorloghe te voerene, ende oock zeere beletten zoude de visscherie, midts dat de scepen rum ende ydele zyn moeten, ende zyn oock boven opene, daer hem gheen poer en zoude connen bewaren, ende maer een myle of twee in zee en voeren”⁶⁶.

De dreigende houding van de Franse oorlogsschepen bracht de goeverneur van Vlaanderen ertoe op 2 oktober 1551 de kustwacht te ordonneren. Het Vrije stelde in enkele sectoren wachtmeesters aan. K. Constantie plaatste twee mannen op de duinen van Heist. Vanaf 26 februari 1552 maakte het Vrije de mobilizatie van de kustbewoners algemeen. Het schepenkollege vaardigde een 'voorghebot' uit voor het geval „dat eeneghe hemlieden totter zelve wake niet voughen en wilden”. Het verdeelde de kust in sectoren, en het heeft de „plaetsen gheordonneert aldaer de inwuenenden hem vynden zullen”.

Op 5 maart omschreven de schepenen de normen, volgens dewelke men de weerbare mannen zou aanduiden: „gheresolveert de disinieringhe te doene naer de oude costume, zonder cnapen mede te disinieren, ende daer eeneghe wedewen zyn, wel ghestaet dat die een man uitdoen omme te waken, ende zynder eeneghe niet souffisant ghenouch omme die last alleene te draghene, zal gheordonneert werden dat twee, drie of vier wedewen te saeme zullen een man te ghemeene coste ter wake zenden”. Vervolgens reden schepenen langs de kust om na te gaan „waer de wakers gaen ende hoe verre, hoe veel prochien ende ambachten te gaedere waken, wat oordene ghestelt es up de seignen ende teekenen die men toghen zoude, indien de vianden up tlant commen wilden”.

Karel V beschouwde het gevaar vanuit zee als ernstig genoeg om tot nog scherper waakzaamheid aan te sporen. Het Vrije geloofde echter niet dat de plaatselijke bevolking bij machte was om landingspogingen van de Fransen af te slaan. Het vroeg op 24 maart „oorlochsvolck te voet of te peerde”. De Keizer stelde de Heer van Oignies, baljuw van het Brugse Vrije, aan tot „capitain upde costen vander zee, lichtende XXIII of XXV peerde-

volck met bussen, rydende van Nieuport totter Sluus”.

Het Vrije zond artillerie naar Blankenberge, Wenduine en Kadzand. Zelfs in de winter 1551-52 bleef men op Wulpen en Kadzand de wacht houden. Op 7 april 1552 kontroleerden schepen van het Vrije de post op de noordoosthoek van Kadzand, nl. bij het Zwarte Gat, en „deden tinten, met piloten ende visschers der stede van der Sluus, de diepte daer omtrent geleghen omme daerby te wetene of de vianden daeran in eeneghe plaetsen zouden moghen upslaen⁶⁷ zonder dangier van huerlieder schepen”⁶⁸. Op 18 april schouwde het Vrije de posten „in Wulpen, Breskinssandt, ter Nieuwer Havene ende in Gaternesse”. Men hield de wacht „by dixainen”.

De gouverneur stuurde omstreeks 1 mei een specialist in zake vestingswerken naar Kadzand, „omme aldaer te visiterne waermen best zoude mueghen een bollewerc maken ter preservatie vanden lande”. Er werden plannen getekend, en op 16 mei bekeek de gouverneur het terrein van de geplande verschansing. Dit bolwerk is waarschijnlijk tot stand gekomen⁶⁹. Het Vrije stuurde immers nog een paar kanonnen naar Kadzand. De stukken werden te Brugge met de kraan op een schip geladen. De wachtmeesters van Kadzand namen het op zich „de zelve engienen in Cadzant uut den scepe te lossene ende weder te vergaderne, ende de zelve te voerene tot binnen den dorpe aldaer”⁷⁰.

In het voorjaar van 1553 ontbrandde opnieuw een eindeloze discussie over „de preservatie vander cleene visscherie van Vlaendren”. Men vroeg „eene jachte ter zee, uutvarende ter Sluus ter beschermenesse van de cleene visscherie aldaer, metgaders van Blankenberghe, Heyst ende Wendune”. De ruzie draaide natuurlijk rond „tupzetten van zeker lastghelt up den harinc, omme daarmede te

reedene scepen van oorloghen”. Toen het haringseizoen naderde, en nog geen konvoischepen gereed waren, trokken Heist en Raverside zich uit de besprekingen terug. Ze zouden, zoals in het vorig seizoen, met de toelating van de Keizer „vaeren up huerlieder plucht ende aventuere, huerlieder scepen voorsien hebbende van artillerie”⁷¹.

6. De Watergeuzen trachten de Zwinstreek te veroveren

In het derde kwart van de 16de eeuw werd de ontevredenheid op religieus en sociaal gebied in de Nederlanden alsmaar groter. Ondanks allerlei tegenmaatregelen wonnen de godsdiensthervormers in aantal en in macht. De plaatselijke autoriteiten kregen het erg moeilijk om de orde te handhaven en het privaat bezit te beschermen. In de winter 1563-64 werd in Vlaanderen alom roverij gepleegd „met menichte van volcke ende groote ghewelde”. Het Brugse Vrije besloot op 2 januari 1564 te „doen disinieren waken upde kercken, ende den lansman voorsien van wapenen, als bussen ende andre gheweere”⁷².

Torenwachten en patrouilles konden niet beletten dat in augustus 1566 de Beeldenstorm van Zuid-Vlaanderen losbarstte. De Beeldstormers traden hevig op in het Westland, maar uit de rekeningen van het Brugse Vrije blijkt niet dat ze de kerken in de omgeving van Brugge vernield hebben. Hoe dan ook, koning Filips II van Spanje zond in 1567 de Hertog van Alva, naar onze gewesten, waar hij op hardhandige manier de orde herstelde. Talrijke zogenaamde Watergeuzen vonden een toevlucht in Engelse havens.

In september 1568 liep het gerucht dat de bedoelde vluchtelingen zouden trachten met een legertje vanuit Engeland op de Vlaamse

kust te landen. De Heer van Oignies beval dadelijk de kustwacht. Van oktober tot november stonden dag en nacht twee wakers op de torens langs de kust, o.a. te Kadzand, Knokke en Heist⁷³. Groepen Watergeuzen konden wel post vatten in enkele havens van Zeeland en Holland. Dit feit betekende het begin van gewapend verzet tegen Spanje. Zo mag men zeggen dat de zogenoemde Tachtigjarige Oorlog in 1568 een aanvang genomen heeft.

In september 1569 was Alva opnieuw beducht voor een inval van Watergeuzen. Hij beval tussen Nieuwpoort en Nieuwerhaven „de wake te doen doene zulcx als men int iaer XVCLII ghedaen hadde”⁷⁴. De watergeuzen begonnen in april 1571 van Vlissinge uit handelsvaarders en vissers aan te vallen. Het Vrije besloot op 19 april de wacht „up de zeedycken ende torren vanden kercken, staende ontrent de zeedycken”, even sterk te doen houden als in 1569, nl. „by nachte by vieren, ende by daghe by ghescoete”⁷⁵.

Alva zond middelerwijl troepen naar het bedreigde Noord-Vrije. In mei legerden twee verdelers Spaanse soldaten te Heist en te Lissewege. De genoemde twee parochies moesten hen bevoorraden⁷⁶. Op verzoek van de parochie Kadzand bezorgde het Vrije aan de inwoners begin juni 1571 acht kanonnen en een volledige wapenuitrusting voor 68 man „omme hemlieden daermede te defenderen ieghens den uploop vanden piraten ende watergeuzen”⁷⁷. Tussendoor trachtten de vissers van Heist en Sluis, zo goed als het kon, de kustvisserij uit te oefenen⁷⁸.

Op 26 januari 1572 voerde het Vrije opnieuw de torenwacht in, die dāg en nacht met twee man gehouden werd, en het verzocht tegelijk „de prochiepāpen ende andre gheestelicke personen” in de kerken te overnachten⁷⁹. Korte tijd later vielen strijdkrachten van de Prins van

Oranje van verscheidene zijden de Nederlanden binnen. Toen bemachtigden de Watergeuzen enkele kuststadjes, vanwaaruit ze de Scheldemondingen beheersten. Daarop controleerden schepenen van het Vrije in het Oost- en Noord-Vrije „de wake ieghens de invasie vanden vianden”. Op 22 mei verzochten ze de stadjes Hoeke en Monnikerede te helpen waken op „de torre van Cnocken met d inwonende”⁸⁰.

De watergeuzen versterkten hun druk op het Oost-Vrije. Schoondijke, Nieuwerkerke en Garternesse meldden op 19 mei dat dagelijks schepenen voor de kust kruisten, „schinende te willen aannemen land”. Het Vrije zocht te Gent hulp bij de Vier Leden. Het betoogde „hoe t heylant van Oostburch lach over Vlissinghe ontrent drie quartieren myls, aldaer gheen stercten en zyn, wesende de stede van Oostburch een opene plaetse zonder mueren, poorten of vesten”, en dat de bevolking van het Ambacht Oostburg zich niet kon verweren „zonder hulpe van volck van oorloghe”⁸¹.

Op 6 juni 1572 zonden de Vlissingenaren een brief naar de schepenen van Brugge en van het Vrije, met het voorstel een militair verbond tegen de Spanjaarden te sluiten. Toen ze geen antwoord kregen, maakten ze zich klaar om in het Oost en Noord-Vrije te plunderen, te branden en de dijken door te steken⁸². In die dagen kwam de Hertog Medina Celi met een grote vloot uit Spanje. De 11 grote galeien, die het konvooi beschermden, stonden onder het bevel van Osorio. Romero had de leiding over de 1600 Spaanse soldaten. Medina verscheen op 11 juni vóór Oostendē. Daar de Vlissingenaren vóór de Scheldemonding op de loer lagen, voer hij tenslotte het Zwin binnen. De Watergeuzen namen drie gestrande handelsschepen mee naar Vlissinge. De galeien kozen Sluis en het Zwin als vlootbasis.

Ondertussen zeilden 23 geladene Vlaamse

hulken van Lissabon naar Vlaanderen. Deze vaartuigen verschenen vóór de Vlaamse kust enkele dagen nadat Medina naar Brussel vertrokken waren. Gestuwd door een gunstige wind voeren de Vlaamse handelaars, die niet op de hoogte waren van de politieke toestand, naar Vlissinge. Zo verwierven de Watergeuzen, behalve de 23 schepen, een rijke buit aan handelswaren en voorraden⁸³.

Alva spoorde het Brugse Vrije aan om nog meer weerbare mannen onder de wapens te roepen. Maar het schepenkollege was reeds lang op de hoogte van het feit dat veel bewoners van de kuststreek met de rebellen simpatizeerden. Men antwoordde aan Alva „dat t volck vanden lande in oorloghe niet bequame en es, ende dat capiteinen hemlieden niet zulc volck en zouden willen of durfven betrouwen”⁸⁴.

Middelerwijl landden, ook wel met de steun van plaatselijke simpatizanten, groepen rebellen op de kust van Noord-Vlaanderen. Half juni 1572 kwam het bericht „van eeneghe rebellen, ghearriveert te Middelburg in Vlaendren, ende schepen die te Heyst laghen”. Het Vrije vroeg de Heer van Oignies, de kapitein van Sluis geworden was, middelen om te „betletten de cursen ende intreyen, die de vianden, commende van Vlissinghe, begonst hadden te doene in t land vanden Vryen”. Ook Oignies beschikte niet over de nodige militaire macht om het Vrije te beschermen „van brande, t welcke men verstond dat die van Vlissinghe in meenynghe waren van doene”⁸⁵.

Tenslotte lichtte het Vrije begin juli enkele honderde mannen. De jonkheren Frederik van der Burch, Jakob Salet en Jakob van Hecke werden verkozen tot kapitein. Het Vrije kocht wapens voor de nieuwe troepen⁸⁶. Ondertussen landden grote groepen rebellen in het Oost-Vrije, waar ze op 8 juli Aardenburg namen.

Vanuit dit steunpunt teisterden ze de omgeving. Midden juli drongen ze door tot tegen de wallen van Sluis, Damme en Brugge. De Bruggelingen voerden buspoeder en voorraden naar Damme en Sluis om de plaatselijke garnizoenen te steunen⁸⁷.

Brugge zond op 20 juli een bode naar Antwerpen om daar een paar kompagnieen Spaanse soldaten af te halen. Deze troepen legerden eerst te Koolkerke, voordat ze op de te Sluis gemeerde vaartuigen inscheepten. Een paar dagen later voerden Brugse schippers de bedoelde „vendelen Spaignaerts van t dorp van Coolkercke tot inde zee”⁸⁸. Omstreeks 1 augustus beschikten de drie reeds genoemde kapiteinen van het Vrije elk over een behoorlijke afdeling soldaten, die op de belangrijkste punten geplaatst werden. Te Sluis lagen er toen al Spaanse en Waalse soldaten onder het bevel van Jehan Disonça.

De genoemde militaire maatregelen hielden de Watergeuzen niet tegen. Op de vergadering van 22 september 1572 bekenden de schepenen van het Vrije, dat ze machteloos stonden „ieghens de invasie vanden rebellen ende guesen van Vlissinghe, die ghedebarqueert waren te Knocken, Heyst, Wendune ende Blanckeberghe, ende aldaer de kerken begonsten te pillieren”⁸⁹. Tegelijk kwam uit het Oost-Vrije het bericht „dat de guesen ende t volc vanden capitein Trelon met zes ofte zeven schepen ter Nieuwer Haven ancommen waren”⁹⁰. Op 30 september verzocht het Vrije Disonça de Waalse kompagnieen van het regiment Mondragon naar Blankenberge over te brengen „omme te beletten den loop ende rooven vanden vianden ende rebellen, die uter zee upt land waren comen”⁹¹.

Op 1 oktober landde een nieuwe golf rebellen: „de beroerte ende clockeslaghen gheschied inde eylanden van Cadzant ende Oost-

burg den eersten octobris"⁹². Maar er was iets gebeurd dat de feiten nog erger maakte: sommige bewoners hadden „hemlieden ghevoucht mette rebellen van Vlissinghe, ende ghestelt ieghens tvolck vanden conynck"⁹³. Dit optreden van de bevolking verwekte een grote woede bij de Waalse soldaten van Disonça, die onder de leiding van kapitein Claude Bernard te Lapscheure en Moerkerke gelegerd waren. Uit weerwraak pleegden ze in de streek van Kadzand en Oostburg „enorme rudessen, pillerijen ende stratschendinghe"⁹⁴.

De taktiek van de Watergeuzen bestond er ogenscheinlijk in nu eens hier, dan weer daar op de Vlaamse kust te ontschepen, en zich vervolgens terug te trekken voordat een Spaanse troepenafdeling ter plaatse kon verschijnen. Op 7 oktober verschenen schepen van de rebellen vóór Blankenberge, Wenduine en Oostende. Het Vrije riep Disonça ter hulp om „te wederstane d'entreprinse, die de rebellen van Vlissinghe, ligghende met omtrent 25 schepen voor Wendune, poochden up den 8^{en} van de voornoemde maend t'effectueren". Ondertussen plunderden de Walen van Disonça verder de streek rond Kadzand, Sluis en Aardenburg. De protesten van het Vrije haalden niets uit⁹⁵.

De rebellen bereidden een nieuwe raid voor. Midden januari 1573 vernam goeverneur de Reulx dat ze het plan koesterden om „te doen haelen de clocken vanden Oostquartiere, omme daerof artillerie te makene". Hij stelde voor de klokken van het bedreigde gewest binnen de wallen van Sluis of van Brugge te bewaren⁹⁶. Als gevolg van de wanordelijke toestand verslapte de zeewacht in verscheidene kustgemeenten. De Reulx wees erop dat in de sektor Sluis-Oostende „gheen goede wake ghehouden" werd. Daarop controleerden schepenen van het Vrije de „waechusen up de duunen"⁹⁷.

Steeds opnieuw staken de Watergeuzen de Schelde over. De Reulx reed op 23 april naar Nieuwerhaven „om uut te iaghen zeker ghetal rebellen". Hij begreep dat eenvoudige wachthuizen niet voldeden, want op de genoemde dag trok hij naar Breskens om na te gaan „waer dat men alderbest een stercte maken zoude". In de voornaamste steden van de bedreigde kuststrook lagen reeds vaste garnizoenen. Dit blijkt uit het feit dat de bevolking rond Oostende, Damme, Sluis en Aardenburg herhaaldelijk door de bedoelde soldaten geteisterd werd⁹⁸.

De onophoudelijke raids van de rebellen verplichtten de legeroverheden verschanste posities in te richten. In de Jonkvrouwenpolder bij IJzendijke werd in mei 1573 een 'bollewerck' gebouwd. In die sektor kommandeerde jonker Hendrik van den Coornhuuse⁹⁹. Anderzijds achtte Alva het nutteloos nog langer het noordelijke deel van het Oost-Vrije te verdedigen. Einde juni opperde hij het plan om de bewoners van de eilanden Kadzand, Oostburg en Biervliet te evakueren. Onder de druk van de abten van St.-Baafs- en van St.-Pietersabdij, die in het bedoelde gewest veel goederen bezaten, werd het plan van Alva niet doorgevoerd¹⁰⁰.

Toen „het slot van Zeeburg, ghezeyt Rammekins in Walcheren, in handen van die van Vlissinghe" gevallen was¹⁰¹, beval Alva op 14 augustus te Groede ruitery en voetvolk, en te Oostburg vier kompanieën Walen te plaatsen¹⁰². Op 21 oktober werden te Sluis „de fortificatien aldaer noodzakelicke" aanbesteed¹⁰³.

In december 1573 kwam de Prins van Oranje op Walcheren aan om de verovering van de overblijvende Spaanse steunpunten op het eiland te bespoedigen¹⁰⁴. Dadelijk werd in het Vrije alarm geslagen. De Spaanse legerleiding stuurde „peerdevolck ende voetvolck" naar Schoondijke, Nieuwerhaven, Breskens, en ook naar Middelburg op Walcheren, dat nog steeds

door de Spanjaarden bezet was. Toch konden garnizoenen noch wachtposten beletten dat bewoners van de eilanden Kadzand en Oostburg naar Vlissinge „overghynghen”¹⁰⁵.

In het voorjaar van 1574 werden de vestingen van Sluis verder bijgewerkt. Het Vrije besprak op 14 maart het bouwen van „eenen muer ande vesten van Sluus... van eenen muer ontrent de zoutkeeten”; op 26 maart „t verschoyen van een oude muer ande veste, die in veel platsen uutgheeten was”. De oude vestingsmuren, die vervolgens bijgemetst werden, waren niet diep genoeg gefundeerd om het nieuwe metselwerk te schragen. Schepenen van het Vrije bezagen op 14 april te Sluis het werk „vanden grooten bollewercke, inneghezoncken bet dan drie voeten”¹⁰⁶.

Omstreeks half maart reed gouverneur de Reulx rond op de eilanden Kadzand en Oostburg om te zien of men „zoude mueghen maken eeneghe stercten omme te beletten de invasiën vanden rebellen”. De overheden schrikten echter terug voor de zware onkosten. Toen besloot men te „stercken de kercke van Cad-sant”. Daarop gelastte het Vrije de hoofdman van Kadzand, „datmen inde kercke zoude gaten maken, zo te Oostbruch ande kercke ghe-daen es gheweest”¹⁰⁷.

Het gebeurde wel eens dat de kustwacht gelande Watergeuzen snapte, zoals b.v. de vier rebellen, „die ghecommen waren uut Vlissinghe”, en die op 22 maart te Knokke gevangen werden. Anderzijds ontscheepten de Watergeuzen dikwijls „by nachte ende ontyde” op de oevers van de Zindelta en van de Honte om mensen of vee te roven¹⁰⁸. Om die reden achtte men het in oktober nodig „een cleene stercte” te bouwen in de Oudemanspolder bij IJzendijke¹⁰⁹. Na een inspektietocht langs de wallen van Sluis besloten het Vrije en Brugge op 19 november te „grooten het cleene bollewerck,

staende beneden ende onder t casteel, neffens de stakysen”¹¹⁰.

Ondertussen was de sektor Blankenberge-Oostende versterkt met een paar kompaniën „Hoochduutschen, die laghen te Wendune, Nieumunster ende Clemskerke”, onder de leiding van „hoopman Papiz”. De wachtheesters van de streek tussen Sluis en Oostende verklaarden toch op 30 november dat ze niet in staat waren „om t beletten t daghelix upcommen van de gheuzen ende rebellen, die by nachte met schuutten camen in t land, om eeneghe inwonende van de zelve prochien te vanghen ende leedene naer Vlissinghe, of t vyer in de landshuusen te steken”. Deze onveilige toestand verplichtte het Vrije nog meer weerbare mannen op te trommelen. De parochie Koolkerke kreeg opdracht om te waken te Knokke „op de zedycken van ontrent ten Wittenhuuse”¹¹¹. Verder vernemen we in april 1575 het bestaan van „de stercte van Ysendyke”¹¹².

In de zomer van 1575 bundelden de rebellen hun kleinere sabotageraids tot een grotere landingspoging. Op 30 augustus ontscheepten groepen Watergeuzen op de linkeroever van het Zwin. Bij deze inval werd de dorpskom van Heist in brand gestoken. Dit vernemen we langs een omweg. Een inwoner van Groede werd ervan verdacht aan de brandstichting te Heist deelgenomen te hebben. Schepenen van het Vrije ondervroegen hem op 29 november. Hij antwoordde dat hij te Groede gewerkt had „den 30en in oegst, doens de prochie van Heyst by de rebellen van Vlissinghe berooft ende verbrandt wierd”¹¹³.

De Watergeuzen bleken van plan te zijn om in de sektor Knokke-Heist een bruggenhoofd te vormen. Op 2 september reden schepenen van het Vrije naar Heist en Westkapelle om samen met de inwoners „te repellen de vianden, die van zinne waeren t land aldaer te in-

vaderen", en de volgende dag naar Knokke en Blankenberge om „te vernemene naer t neder-vallen van de rebellen"¹¹⁴. De invallers werden teruggeslagen. Maar de hoofdmannen van het Noord-Vrije verklaarden op 7 september nogmaals dat ze met hun mannen niet bij machte waren om „de vianden te wederstaene, als die in grooten ghetale zouden overkommen"¹¹⁵.

Het Vrije beschikte echter over weinig militaire macht, zodat de bedoelde hoofdmannen op 8 oktober opnieuw hulp vroegen tegen de rebellen, die 's nachts aan land kwamen om te roven en te branden. Toen werden eindelijk troepenversterkingen gezonden. Sluis, Oostende, Nieuwpoort en Veurne kregen elk een vendel Duitse voetknechten binnen hun muren. Afgevaardigden van het Vrije schouwden op 28 november te Heist 60 „busschietters onder den capitein Cornelis de Vrieze, liggende tusschen Sluis ende Oosthende". Het schepenkollege meldde op 7 december aan Koksider Heinekenswerve dat men zou „weerrren t westveerscip, liggende tusschen de voorseide prochie van Coxyde ende den eylande van Cadzant, om by dien middele te beletten t overkommen vanden rebellen"¹¹⁶.

In mei 1576 hing een nieuwe grote inval van de Watergeuzen in de lucht. Opnieuw kocht het Vrije vuurwapens voor de kustbewoners¹¹⁷. De geplande raid ging niet door, omdat de rebellen in hun rug bedreigd werden door de aktie van de Spaanse landvoogd Requesens, die op 29 juni erin slaagde Zierikzee in te nemen. Daarna sloten de twee strijdende partijen op 30 december 1576 tijdelijk vrede door middel van de Pacifikatie van Gent.

7. Farnese verovert Sluis

Alessandro Farnese, Hertog van Parma, werd in 1577 landvoogd van de Nederlanden. De

Prins van Oranje kwam naar de zuidelijke provinciën terug. Dank zij de verdraagzaamheid, die er sedert de Pacifikatie van Gent heerste, namen de Calvinisten de overhand o.a. te Brugge en in het Brugse Vrije. Op 18 september 1577 deed Oranje zijn intrede te Antwerpen, en vervolgens in andere steden¹¹⁸. De autoriteiten van het Vrije besloten op 1 september 1579 „myn heere den prince van Oraingne, arriverende binnen Brugghe, te verbeyden met die van Brugghe, collegialick voor het huus vanden heere van Nieuland, daer hy logierde, doende de ghewoonelicke presentatie van wasse, specerie ende wyn"¹¹⁹.

Het Spaanse landsbestuur kon de aanhangers van de 'nieuwe religie' niet zo maar laten betijen. Farnese zette de herovering van de Nederlanden in, te beginnen vanuit het zuiden. Bij dit werk werd hij hoofdzakelijk door Spaanse en Waalse soldaten gesteund. Vanuit zijn hoofdkwartier te Brugge nam de Prins van Oranje maatregelen om het Brugse Vrije tegen het oprukkende leger van de Spaanse koning te verdedigen. Men richtte een frontlinie in die bestond uit de stad Oostende, de Ieperleet, de stad Brugge, de Reie, de stad Damme en de Gentse Leie of Lieve.

Op 27 februari 1580 kregen de inwoners van Moerkerke, Middelburg, Eeklo en Kaprijke het bevel „dat sy souden afwerpen alle de brugghen, omme daer duere beledt te worden de passaigen vanden vyand"¹²⁰. Ongetwijfeld werden in de volgende dagen ook de bruggen van de Ieperleet onderbroken. Het bleef voorlopig rustig totdat op 26 juni „subyte niemaren" kwamen, dat grote afdelingen Waalse soldaten vanuit Tielt afzakten. Toen ging men ijlings over tot „het slaen van de clocke t sinte Pieters, te Meetkercke ende elders"¹²¹.

Het Vrije plaatste garnizoenen, niet alleen in de omwalde steden, maar ook op kastelen,

zoals b.v. 'te Reesinghe'¹²². Geleidelijk werden alle bruggen en sluizen langs de bovengenoemde frontlinie met een verschaning gedekt. Daartegenover besloot het Vrije, op aanvraag van de bewoners, tot „de rasinghe vanden vesten der stede van Ardenburch”¹²³. De weerbare mannen van Oostkerke, Dudzele, Lissewege, Uitkerke en Meetkerke stonden in 1580 en 1581 op wacht „ten ambochte van Blanckenberghe, ende Schipstaele, ende ten twee speyen”¹²⁴.

De schepenen van het Vrije hielden in de eerste helft van 1581 talrijke vergaderingen, waarin ze allerlei militaire maatregelen bespraken: op 5 februari hadden ze het over „de stercte van Stalhille, de bestedynghe ende demolitie van Aerdemburgh”; op 14 mei over „het bewaeren vanden stercten van Nieuweghe ende Stalhille”; op 21 mei over „de fortificatie van Eeclo”; op 5 juni over „t' afsteken vander stercte van Plasschendaele”; op 18 juni over 't maken vander stercte t Zandvoorde”; op 11 juli over „t upzetten ende bewaeren vander Lieve”¹²⁵.

In november verplaatste de Prins van Oranje zijn hoofdkwartier. De kapiteinen Everaert van Themseke en Michiel van Vijve met hun soldaten begeleidden de Prins „tot Middelburgh in Vlaendren”¹²⁶. Korte tijd later verkozen de Geunieerde Provinciën de Hertog van Anjou, zoon van Hendrik II van Frankrijk, tot staats-hoofd. Anjou vergezeld door graaf Leicester arriveerde op 10 februari 1582 met 54 schepen uit Engeland te Vlissinge. Op 19 februari bereikte hij Antwerpen¹²⁷. Daarna voer hij over de Schelde en het Zwin naar Brugge, waar hij op 17 juli om 2 uur aan de Speipoort aankwam. Karel van Croy, prins van Chimay, werd aangesteld tot gouverneur van Vlaanderen¹²⁸.

De Spanjaarden vorderden stelselmatig onder de leiding van Farnese. In juli 1583 ver-

overden ze Duinkerke, Nieuwpoort en het Westland. Farnese kon Oostende niet innemen, dat door Hollandse en Zeeuwse schepen gesteund werd. Daarop marcheerde hij langs de zuidzijde van de Ieperleet naar het oosten. Hij stak de Brugse Leie over en naderde vervolgens de linie van de Gentse Leie¹²⁹. De Heer van Lesdaing was toen kommandant van het garnizoen te Damme. In september vatte hij het plan op om zich door een overstroming te beschermen, „willende den dam te Lembeke van verlooren reck deurre steken” om het water van de Zoute Vaart te laten binnenstromen¹³⁰.

De tactiek van de inundatie werd immers reeds door de Watergeuzen in het Oost- en Noord-Vrije toegepast, o.a. bij de sluis van Reigaarsvliet te Hoeke. De tesoriers van Brugge zochten in maart 1584 middelen om „te stoppene t gat nevens de sluyse, by dye van Zeelandt langhe daer te vooren deurre ghesteken”¹³¹. Ondertussen bracht Farnese Brugge in het nauw. Deze stad gaf zich op 25 mei over. Kort daarop viel ook Damme. Vanaf dit ogenblik richtten Brugge en het Vrije zich tegen Sluis.

Waarschijnlijk was het Verloren Rek in september 1583 toch doorgestoken. Brugge en Lesdaing wensten in elk geval de bedoelde dam tegen sabotagepogingen van de Sluizenaren te beschermen. Op 10 mei 1584 planden ze „een borstwere upden kistdam thenden t verlooren reck by Lembeke tot conservatie vande gheheele wateringhe van Romboutswerve”¹³². In juni en de volgende maanden hielden de Bruggelingen zich bezig met „tstoppen vanden gaten by die vander Sluus duerghesteken inde Ghendsche Lieve”, en de waterloop weer „navigable te maeckene”, en in juli herstelden ze de speie van de genoemde vaarweg te Damme¹³³.

Gedurende de maand juli werd „de scranse

te Lembeke upden kysdam ende dyck" uitgebreid tot „tfort te Lembeke"¹³⁴. Nadat Gent zich begin september aan Farnese overgegeven had, kon men de Gentse Leie weer helemaal als aanvoerweg voor munitie en voorraden gebruiken. Anderzijds trachtten Brugge en Vrije de uitvallen van de Oostendenaren te beperken. De genoemde instanties werkten in 1585 aan de forten, die langs de Ieperleet, en verder te Oudenburg, Snaaskerke, Plassendale en Gistel gebouwd werden¹³⁵.

De garnizoenen van Oostende en Sluis hielden strooptochten in het Noord- en het Oost-Vrije. Het Vrije kon in het bedoelde gewest geen belastingen innen „deur de ieghenwoordighe oorloghe ende verwoestynghe vanden platten lande"¹³⁶. Het schepencollege zond in oktober 1585 afgevaardigden naar Antwerpen bij Farnese, die in augustus 1585 de genoemde stad veroverd had, om te vragen „de beleghe-rynghe ende reductie van Sluus ende Oosthende"¹³⁷. Na een sabotagedaad van de Oostendenaren, moest het Vrije in december 1586 overgaan tot „het stoppen van de zeedycken, by de vyanden deurghesteken an den sluus van Blanckenberghe". Een paar weken later verordende het schepencollege „het besteken ende upmaecken van der stercte vander sluus van Blanckenberghe, achtervolghende het last van zyn hoocheyt"¹³⁸.

In 1587 maakte Farnese zich klaar om Sluis te bemachtigen. Hij wilde dezelfde tactiek toepassen als die waarmee hij Antwerpen veroverde. Door middel van een linie verschan-singen had hij die stad van alle contact met de Noord-Nederlanders afgesneden. Toen deze laatsten poogden op de Schelde voorraad aan te voeren, legde hij zijn beroemde schipbrug over de stroom. Daarop moest de geblokkeerde stad zich overgeven¹³⁹.

Eerst beperkte Farnese de bewegingen van

de Sluizenaren te land. Hij legerde Spaanse en Waalse troepen rond de wallen van hun stad, op het Hazegras, op Kadzand, en te Breskens. Maar de Zeelanders zouden nog, gedekt door hun oorlogsschepen, trachten Sluis van over zee te bevoorraden. Bijgevolg moest ook op het Zwin een brug gebouwd worden. Jozef Rau, steunend op G. Chappuys en andere schrijvers, beschrijft niet alleen de bouw van de brug, maar situeert die ook. De brug werd in dertig losse stukken te Brugge getimmerd. Ze bestond uit platte schuiten, waarop een door zijwanden beschutte loopgang gebouwd was¹⁴⁰.

Inderdaad in 1589 vergoedde de Brugse stadskas 3.500 gulden aan 12 „vrye sciplieden deser stede... uut causen dat zylieden vercocht hebben an syne hoocheyt twaelf pleyten in tiaer 1587 tot d'expeditie alsdoen up handen"¹⁴¹. De schuiten bestemd voor de brug werden over de Ieperleet, de Blankenbergse Vaart en de zee naar de Zwinmonding gebracht. Deze tocht is vermoedelijk op 13 juni verlopen. Immers op die dag reisde Jan Breidel, tesorier van Brugge, naar „zyne hoocheyt inden leghere voor Sluus ende int eylandt van Cadsant met diversche schippers"¹⁴².

Sluis lag echter goed beschut achter zijn oude omwalling. Bovendien bevond zich op de westzijde het Zwin, en op de noordzijde het Groot Kasteel, „un chasteau bien fort, ayant une grosse muraille et bien ferme". Op de oosten zuidoostzijde reikte de overstroming tot tegen de wallen. De zuidwestzijde met de Westpoort was met twee ravelijnen versterkt. Farnese liet 300 Spanjaarden 's nachts het Pas oversteken. Deze groeven zich in de dijk tegenover de Westpoort. Een uitval van de Sluizenaren kon hen niet verdrijven. Daarna naderde Farnese met loopgrachten het ravelijn bij de Westpoort, dat Chappuis 'la Tondelette' heet. Dit bastion werd veroverd. Er ontspon zich een

hardnekkig gevecht om vóór de poort terrein te winnen¹⁴³.

Terwijl deze strijd woedde, bouwden timmerlieden de brug over het Zwin. De schuiten werden zij aan zij gelegd en aan elkaar vastgebonden. Men beschermde de twee brugeinden door middel van een fortje. Markies de Renty kreeg het bevel over de bewaking van de brug¹⁴⁴. Sluis was nu ook van zijn bevoorrading over zee afgesneden. De Staten van Nederland riepen de hulp van Elizabeth van Engeland in. Deze stuurde graaf Leicester met een oorlogsvloot en met troepen om Maurits van Nassau te helpen bij zijn poging om Sluis te ontzetten.

Op 26 juli verschenen Engelse en Zeeuwse oorlogsschepen vóór het Zwin. De twee leiders konden het echter niet eens worden aangaande hun aanvalstaktiek. Tenslotte stuurde men, zoals te Antwerpen, een brandboot naar de Zwinbrug. Onder de invloed van de noordwestenwind en van het wassende tij kwam de brander snel aanvaren. Maar de Renty had zo iets voorzien. Hij deed enkele schuiten van de brug losmaken en terzijde trekken. Het brandende schip voer door de opening zonder enige schade te kunnen aanrichten. De brug werd weer gesloten¹⁴⁵.

Ondertussen werd de belegering van Sluis flink doorgevoerd. Farnese bracht 40 kanonnen in positie vóór de westelijke omwalling. Op 25 juli begonnen de vuurmonden een sektor van slechts 100 vadem te bombarderen. Terwijl 17.400 schoten een ruime bres sloegen, wierpen de Sluizenaren een achterwaartse wal op. Ze verschansten zich ook in de molenwal bij de Westpoort. Verder bezetten ze nog steeds het andere ravelijn, vanwaaruit ze de Spanjaarden in de bres met geweervuur flankeerden.

Na de mislukte aanval op de brug bleef Leicester nog een paar dagen vóór de Zwinmon-

ding ankeren. Daarna voer hij met zijn vloot naar Oostende. Hij besloot van daaruit het Fort van Blankenberge, dat inmiddels gebouwd en bemand was, te veroveren, en vervolgens naar Sluis op te rukken. Maar Farnese was op zijn hoede. Op 2 augustus zond hij troepenversterkingen naar Blankenberge. Toen Leicester de volgende morgen aankwam, durfde hij de sterke positie van de vijand niet aanvallen. Tenslotte stevende hij naar Vlissinge.

Te Sluis zette Farnese pioniers in. Zodoende kon hij het tweede ravelijn veroveren. De Sluizenaren trachtten zich nog te verschanen in hun talrijke kelders, maar hun kommandant, Arnold Groenevelt, besloot op 5 augustus 1587 de nutteloze tegenstand op te geven. Hij bekwam de volgende eervolle voorwaarden: zijn mannen namen hun wapens en bagage mee; ze trokken af met „les enseignes desployees, tambour sonnant, meches allumees, et bales en bouche, comme il estoit convenable à soldats, qui s'estoient honorablement defendus”¹⁴⁶.

8. De Vlaamse kust vormde ca. 1600 een versterkte linie

Nadat Sluis voor de Calvinisten verloren gegaan was, dachten de Oostendenaren zeker niet aan ontwapenen. De stadsontvanger van Brugge boekte een uitgave voor „werklieden stoppende zekere gat inde dunen ontrent Blanckenberghe byden viandt duerghesteken”¹⁴⁷. Omstreeks deze tijd, nl. op 26 december 1587, wijdde het Vrije een bespreking aan „de propositie van mynheere den grave Mansveldt nopende het repareren van de stercte van Blanckenberghe”¹⁴⁸. Vermoedelijk gaat het om schade die door de golven veroorzaakt was. Het genoemde fort stond immers heel dicht bij de zeeoever.

Brugge hechtte in die periode veel belang

aan het Fort van Blankenberge. Het stadsbestuur zond immers „vyf scepen scransmanden ende huerden uut tstedenhuus naer Blanckenberghe”. En in april 1589 bewaakten kapiteinen van de Brugse milities de reeds genoemde sterkte en „tfort te Scoeringhe”¹⁴⁹.

De Zeelanders bedreigden gedurig de kustgemeenten van Noord-Vlaanderen. De schepenen van Brugge en van het Vrije zochten op 5 mei 1589 naar middelen „totte erigeren van fortien ieghens de excursien vanden viant in Zeelant”¹⁵⁰. Vooral Rivas, kommandant van Sluis sedert 1587, drong erop aan dat Kadzand verschanst werd. Het oostelijk bruggehoofd, dat in 1587 bij Ter Hofstede gebouwd werd, verschijnt in juli 1590 als „de stercte van Cadzant”¹⁵¹. In hetzelfde jaar vernemen we ook het bestaan van een fort te Oostkerke¹⁵². Hier kan het in juli 1584 vermelde Fort van Lembeke bedoeld zijn.

Hoewel het Vrije in mei 1590 de wacht op de bruggen van de Blankenbergse Vaart versterkte¹⁵³, veroverden de Oostendenaren, met steun vanuit zee, in augustus 1591, de stad Blankenberge¹⁵⁴. Vandaaruit rukten ze op naar Brugge. Maar kapitein Forrest en de ter hulp gesnelde Rivas verdreven op 26 augustus de vijand uit Koolkerke en Zuienkerke¹⁵⁵. De rebellen moesten Blankenberge opgeven en zich naar Oostende terugtrekken.

De vloot van de Nederlanders verhinderde zoveel mogelijk het scheepsverkeer vóór de Vlaamse kust. Toch konden de Spanjaarden na de inname van Sluis weer oorlogsschepen in het Zwin brengen. De galeien ankerden te Sluis en bij het Fort ter Hofstede. In april 1593 ontmoeten we „de vlote voor Cadsant”¹⁵⁶. Op 6 mei meldde „den capitein van het fort int Cadsant” dat de zeedijk naast zijn versterking door de golven beschadigd was. Het Vrije gebod de Watering van Kadzand „te doen vul-

commen de anghenomen inlaghe”¹⁵⁷.

Maurits van Nassau verzamelde in november 1593 te Willemstad een leger, een vloot en belegeringstuig. Hij vaarde naar de Vlaamse kust waar hij bij nacht ontscheepte. Zijn voorhoede marcheerde naar Damme, maar de andere troepen verloren de weg in de duisternis. Deze laatsten keerden ten einde raad naar hun schepenen terug. Nassau was verplicht de aftocht te blazen en weer in te schepen¹⁵⁸. Het bedoelde invazieleger is waarschijnlijk in de sektor Heist-Knokke aan land gekomen. In de winter 1593-94 werd immers „de fortificatie van Heyst” opgericht¹⁵⁹.

Het Vrije gaf in februari 1594 aan de parochies Heist, Lissewege en Uitkerke opdracht om voorraden te leveren „ande peerderuyters ligghe in garnisoene te Heyst”¹⁶⁰. In mei was Dhane kapitein „int garnisoen of fort te Heyst”¹⁶¹. Het Fort van Kadzand en zijn vlootbasis heten in 1594 ook „de vlote ter Hofstede” en „tfort ter Hofstede”¹⁶². In 1595 wordt het „fort van Coxide” vermeld¹⁶³. Op de vergaderingen van mei en juni 1595 besloot het Vrije bij de bruggen van de Blankenbergse Vaart 'redoutten' te bouwen, o.a. „te ser mesbrugghe ende te veerejaers brugghe”, en „by scoeringhe”¹⁶⁴. In december 1595 stonden 33 ruiters en 170 voetknechten op de bruggen van de Blankenbergse Vaart om het uitlopen van de Oostendenaren te beteugelen¹⁶⁵.

De Waalse kapitein Lespine, die het eiland Kadzand onder zijn bevel had, vestigde zijn hoofdkwartier in het Fort ter Hofstede. Met een patrouilleboot controleerde hij het verkeer op het Zwin. Brugge vroeg hem op 22 december de vissers niet meer lastig te vallen, en dat „hy zoude inhouden syn chaloupe”. Op 7 maart 1596 sprak schepen Winckelman nogmaals met hem „upden uutlegghere ligghe voor tfort aldaer”¹⁶⁶. In augustus vroeg het Vrije aan

Lespine om op Kadzand „te maecken eeneghe forten”¹⁶⁷. Op 16 februari 1596 bestond reeds „de stercte van Ste Philips” in Waterland¹⁶⁸, en in juli 1597 diende „t casteel ter Weylde” bij Aardenburg als schans¹⁶⁹.

Aartshertog Albrecht werd in 1597 aangesteld tot landvoogd van de Spaanse Nederlanden. In 1598 besprak het Vrije het voorstel van enkele schepenen, die meenden dat de toestand reeds veilig genoeg was om enkele forten te ontmantelen! Tenslotte besloten de schepenen op 11 januari 1599 toch „gheene forten te demolieren”, voordat Oostende helemaal geblokkeerd was¹⁷⁰. De tactiek van Albrecht was er immers op gericht om enerzijds het hinderlijke Oostende uit te schakelen, en anderzijds te belletten dat de Nederlanders zouden pogen het geblokkeerde Oostende te ontzetten.

Er moesten dus in de Zwindaal nog meer bolwerken gebouwd worden. Mede op verzoek van de bewoners van Kadzand bestemd het Vrije op 27 maart 2.500 gulden om op het eiland „zekere forten” op te richten, maar verlangde tegelijk de medewerking van de parochie Kadzand. Weinige dagen later begon de bouw van een van die sterkten. Kadzand kreeg de opdracht om per wagen munitie en voorraad uit het Fort ter Hofstede naar het in opbouw zijnde „tfort van Ste Pieters” te voeren.

Dit betekende een lange tocht over de gebrekkige landwegen. Het Vrije gaf de inwoners de gelegenheid om hun sluisvliet als aanvoerweg te gebruiken, indien ze „zouden hooghen den westdyck” naast hun uitwateringssluis, die ongeveer 1 km ten noorden van Ter Hofstede stond, „ende aldaer thuerliedre coste maeken een redoubte omme te logieren VII of VIII soldaten, ende leveren twee schuyten, ende den dyck beslaen met zyncrys ter plaetse daer men de ammonitie zal van deen schuyt in dander overhaelen”¹⁷¹.

Het vervoer van het materiaal kon dan als volgt verlopen: varen op het Zwin van Ter Hofstede naar de genoemde sluis; overladen bij de bedoelde voorlopige overdag; verder vervoeren over de watergangen van de Watering van Kadzand. Maar op 21 april bekleog Lespine er zich over „dat die van Cadsand niet en leveren de schuten, nocht en maeken up het fortkin hemlieden gheordonneert”. Het Vrije herhaalde toen zijn bevel¹⁷².

In april 1599 reden schepenen van het Vrije naar vele parochies om de hoofdmannen te verplichten „tot het upbringhen van de handtwerckers, die elcke prochie moeste upbringhen, om te wercken an het fort ten Hazegarze ende de forten voor de stede van Oosthende”¹⁷³. Half april begon de bouw van „het fort ten Hasegate”. Het Vrije besloot op 16 april „drie motale stucken gheschots” uit zijn eigen bergplaats naar het Hazegras te voeren. Het schepenkollege keek vijf dagen later uit naar nog meer manschappen, „die ghezonden zullen worden tot het upmaken vanden forte aldaer”¹⁷⁴.

In de zomer van 1599 werden rond Oostende enkele grotere en kleinere sterkten gebouwd. Op 6 september verzocht het Vrije de Landvoogd de oostzijde van de ring beter te blokkeren door nog vóór de winter „het fort ontrent Breedene” te maken. De versterking op het Hazegras heette „t fort van St. Jooris”¹⁷⁵. Het bevond zich op het schorreveld ten noorden van Vijfhuizen. Het fort werd ca. 20 augustus 1599 door een vroege najaarsstorm beschadigd¹⁷⁶.

In oktober schenen de Nederlanders een inval voor te bereiden. Rivas zou 200-300 man „metten generael vanden galeyen” naar Kadzand zenden, o.a. uit Damme en „uut fort ten Hazeghat”. Hij sprak af dat, wanneer de vijand in het zicht kwam, de wachtposten „teeken maeken zouden met een lanterne upde

muelen by nachte". Verder bestemde het Vrije op 21 november 12.000 gulden voor de bouw van het Fort van Bredene. In december zochten de schepenen hoe ze het St.-Jorisfort, dat opnieuw stormschade geleden had, zouden herstellen¹⁷⁷.

Dat enkele forten bij Oostende vóór de winter 1599-1600 klaar waren, blijkt uit de volgende gegevens: op 2 januari 1600 arriveerden te Brugge 100 Spaanse soldaten, „wedergekeert vanden forten voor Oosthende"; in dezelfde maand verschijnt de naam van de vesting te Mariakerke, nl. het Fort van Sint Albert¹⁷⁸; het Vrije leverde in 1599 en 1600 in totaal 1126 „yzeren clooten... zoo up t fort ten Hazegarze, als up de forten van Oostende"¹⁷⁹.

Het Vrije achtte het verdedigingsapparaat van Kadzand nog niet sterk genoeg. Na het St.-Pietersfort werd nog „tfort st. Jans int Cad-sant" gebouwd. Op 29 januari 1600 vond het schepenkollege het nodig de nieuwe sterkte te voorzien van munitie, en „dat oock ghoet ware te maeken eenighe redouten up eeneghe plaetsen, omme te beletten tancommen vanden vyant"¹⁸⁰. Op 12 april bzochten afgevaardigden van Brugge en het Vrije en dijkgraaf del Plano het Hazegrasfort. Ze achtten het nodig „omme by alle middelen deze fortificatie te vorderen"¹⁸¹.

9. Maurits van Nassau tracht Oostende te ontzetten

In Vlaanderen groeide immers meer en meer de vrees dat de Nederlanders op de kust zouden landen om het belegerde Oostende ter hulp te komen. Daarnaast hadden ze nog een bijzondere reden om de bedoelde onderneming te wagen. Te Sluis, Nieuwpoort en Duinkerke lagen de galeien van Augustino Spinola. Deze hinderden niet alleen de haringvisserij van de

Nederlanders, maar, van Duinkerke uit, kaapten ze Hollandse handelsvaarders. De Staten van Nederland besloten de havens Nieuwpoort en Duinkerke van de Spanjaarden te ontnemen.

Op 21 juni 1600 ontscheepte Prins Maurits met een sterk leger te Filippine. Hij liet het Fort van IJzendijke, het St.-Filipsfort en de andere sterkten van het Oost- en Noord-Vrije terzijde liggen. Terwijl zijn vloot naar Oostende voer, marcheerde hij over Assenede, Eeklo en Male naar de Zuid-Leie, die hij vermoedelijk te Steenbrugge overstak. Hij viel de linie van de Ieperleet niet aan. Hij legerde een bezetting te Oudenburg, nam het Fort van Snaaskerke en het Albertusfort.

Aartshertog Albrecht haalde inderhaast van alle kanten troepen bijeen, die hij ten oosten van Nieuwpoort op de duinen en het strand opstelde. Maurits behaalde een moeizame zege. Daarna zag hij dat hij Nieuwpoort niet zou kunnen innemen. Hij keerde naar Oostende terug, waar hij tevergeefs poogde het St.-Katarinafort in te nemen. De Spanjaarden sloten weer de ring rond de stad. Prins Maurits begreep dat zijn tocht mislukt was. Hij liet enkele afdelingen ruitery en infanterie te Oostende, en vertrok met de rest van zijn leger naar Vlissinge¹⁸².

Het gebeurde meermaals dat Spaanse en andere vreemde soldeniers de bevolking lastig vielen. In augustus 1600 pleegden manschappen van de forten van Blankenberge en Heist „foullen ende rudessen". Bij die gelegenheid geschiedde er te Heist een erg feit: „de beschaethede van t verbranden vande kercke van Heyst, by quaede zorghe vanden soldaden". De ruitery deed immers het gebouw, dat reeds in 1575 uitbrandde, als stalling 'accomoderen'. In november waren het „de peerderuytters vanden capitain Chaloy", die het te Dudzele te bont maakten, en in december gedroegen de

soldaten van kolonel Catrice zich onbehoorlijk te Knokke en Heist¹⁸³.

Het Vrije liet nog meer verschansingen bouwen en de bestaande verstevigen. Schepenen reden in maart 1601 „naer Maldeghem, Aye-ghem ende Ste Laureins, omme aldaer te besteden ende doen upmaecken zeker forten, om te wederstaene het acces vanden vyandt”¹⁸⁴. De rijshoofden van „het fort ligghende byder sluis van Kadzand” waren in de voorbije winter zodanig door de vloed afgespoeld, dat in april de zeedijk daar dreigde door te spoelen¹⁸⁵. Verder werden in juli „de corpsdegarden van Cnocken” gecontroleerd¹⁸⁶. Deze wachthuizen kunnen nergens elders dan op de Graafjansdijk bij Vijfhuizen en op de duinen gestaan hebben.

Ondertussen had landvoogd Albrecht aan Ambrosio Spinola de bijzondere opdracht gegeven om Oostende te veroveren. De uitvallen van de Oostendenaren waren voordien al enigszins beperkt. Men bouwde immers in 1585 schansen langs de Ieperleet en forten te Plasendale, Oudenburg, Gistel en Snaaskerke¹⁸⁷. Maar in 1599 werd de ring rond Oostende nauwer toegehaald door de bouw van de forten St.-Albrecht, St.-Izabella, St.-Katarina, St.-Klara, St.-Michiel (Zandvoorde) en Bredene.

Anderzijds vormde de stad Oostende een sterke vesting omgeven door een wal met bastions en door een walgracht. Een vaargeul gaf vanuit noordwestelijke richting toegang tot de havenkom, die tot binnen de stad reikte. De Oostendenaren hadden even ten oosten van hun stadswallen de zeedijk doorgestoken. Daar vormde de zee een kreek, die het terrein langs de oost- en de zuidzijde van de stad overspoelde. De duinen op de westzijde betekenden de zwakste sektor voor de Oostendenaren. Daar bouwden ze een rij schansen buiten de eigenlijke stadswalling¹⁸⁸.

Na de aanleg van de ring concentreerde Spinola zijn mankracht en artillerie vooral in de westsektor. Daar openden zijn Spaanse, Italiaanse, Waalse en Duitse troepen de aanval op 5 juli 1601. Ze veroverden heelwat terrein in de duinen, waar ze een versterkt kamp inrichtten. De Oostendenaren verweerden zich door een vooruitgeschoven fort te bouwen, maar de Spanjaarden bemachtigden deze sterkte, die ze daarna St.-Anna noemden. De laatstgenoemden bouwden ten noorden van het Fort van Bredene, dicht bij de zee, nog het St.-Karefort¹⁸⁹.

Vóór de Vlaamse kust waren de Nederlanders sterker dan de Spanjaarden. Op tijd en stond brachten ze verse manschappen, kanonnen, munitie en voorraden naar Oostende. Toch verweerden de Spaanse schepen zich zo goed als ze konden. Frederico Spinola trachtte af en toe van Sluis uit Nederlandse schepen te kapen. Zo voer hij op 24 mei 1602 uit met acht galeien. Hij ontmoette vijf vijandelijke oorlogsschepen, die vóór de Scheldemonding op de wacht lagen. Van beide zijden werd hevig met de boordkanonnen geschoten. Een Spaans schip werd gekelderd. De bemanning redde zich op de andere vaartuigen. Na een gevecht dat twee uur duurde, stak een voor de Nederlanders gunstige wind op. Deze hakten hun ankerkabels door en vielen de Spanjaarden aan. De laatstgenoemden zochten een toevlucht in de haven van Sluis¹⁹⁰.

Op 28 november 1602 gaf het Vrije de parochie Kadzand opdracht „te erigieren twee redoubten, deene te Marollepit, ende het ander te Kerckgat, die bestelt zouden worden elck met VIII of IX mannen vande compagnie de Lespine”¹⁹¹. Deze twee schansen bevonden zich op de noord-oostzijde van het eiland Kadzand. Na de bouw van deze redouten werd het fortje Ter Hofstede opgegeven. Lespine ging

zich in het St.-Jansfort vestigen¹⁹².

Rond Oostende werd in 1602 en 1603 hevig gevochten. Langzamerhand haalde A. Spinola de ring rond de stad dichtertoe. Het garnizoen hield hardnekkig vast aan het terrein, maar de opdringende aanvallers veroverden, ten koste van zware inspanningen en grote verliezen, het ene schanswerk van de Oostendenaren na het andere¹⁹³.

10. Maurits van Nassau krijgt vaste voet in het Oost-Vrije

In het voorjaar van 1604 bestond de kustverdediging van Noord-Vlaanderen uit een groot aantal kleinere en grotere bolwerken. In enkele van die verschansingen lagen weerbare mannen van het Brugse Vrije. De voornaamste stellingen waren echter bezet met Spaanse, Waalse, Italiaanse, Duitse en andere vreemde soldaten. Op strategische punten, zoals landingsplaatsen, dijken en sluizen, stond een 'stercte', d.i. fort, of een 'redoubte', d.i. kleinere schans.

Hier vermelden we nogmaals enkele forten, die we al in de vorige paragrafen aanhaalden, en ook een paar versterkingen, waarvan we het bestaan dank zij J. De Hullu en G. Chappuis te weten komen: ten oosten van Sluis, de forten van IJzendijke, St.-Filip, St.-Katerina en Kokside, en de omwalde stad Aardenburg; de vesting Sluis met een eskader Spaanse galeien; de omwalde stad Damme; op Kadzand, de forten St.-Pieters en St.-Jan; in de schorren op de westoever van het Zwin, de forten St.-Klara en St.-Joris; de wachtposten op de duinen van Knokke; verder op de kust, de forten te Heist, op de Blankenbergse Sluis, rond Oostende en bij de IJzermonding¹⁹⁴.

Het deel van het Oost-Vrije ten noorden van het Kanaal van Brugge heette het eiland Oostburg. Het was omzeggens een niemandsland

geworden, want de bevolking was er verdreven door de vele raids van de Noord-Nederlanders en door de heersende overstroming. Niet alleen op het eiland Oostburg, maar ook in de streek rond IJzendijke, Aardenburg en Sluis spoelden de getijden door de dijken. De openingen die de Watergeuzen in de periode 1572-75 gemaakt hadden, waren meestal gedicht. De meeste dijkbreuken dateerden echter uit de periode 1584-87, toen het garnizoen van Sluis zich verdedigde door gaten te steken in de dijken van het Zwin ten noorden en ten zuiden van de stad, in de dijken van het Kanaal van Brugge, van de Zoute en van de Verse Vaart.

Na de inname van Sluis kon men de dijkbreuken op Kadzand en ten westen van het Zwin tamelijk vlug sluiten. Op andere plaatsen hadden de getijden en de stormen de bressen zo diep en zo breed uitgeschuurd, dat men ze niet kon dichten. Even ten zuiden van de wallen van Sluis takte een grote geul van het Zwin af. Deze nieuwe kreek kronkelde doorheen Lapscheure tot tegen Maldegem; dit is het Lapscheurse Gat.

Wie zich van Damme, Moerkerke of Maldegem uit noordwaarts begaf, kwam al gauw in het verdronken land terecht. Daar kon men zich bij hoog tij slechts over de dijken verplaatsen, en staken Sluis, Kokside, Aardenburg en IJzendijke als eilanden boven de watervlakte uit. Om toch een deel van hun gronden van het zeewater te bevrijden, hadden de boeren in de streek tussen Damme en Aardenburg een dijk opgeworpen. In die dam bouwden ze, op een halve mijl van Damme, een uitwaterings-sluis en een brugje¹⁹⁵.

De Staten-Generaal van Nederland besloten nogmaals een poging te wagen om het belegerde Oostende te ontzetten. In hun eigene streken lichtten ze nieuwe troepen. Ze werven ook soldaten aan in de landen, die de zaak van

de Verenigde Provinciën steunden, nl. in Duitsland, Engeland, Schotland en Frankrijk. Maurits van Nassau verzamelde in totaal 11.000 infanteristen en ruiters op Walcheren¹⁹⁶.

Dit leger ging in de nacht van 24 op 25 april 1604 aan boord van de schepen die vóór Vlissinge lagen. De vloot omvatte ca. 800 schepen van alle aard, die onder de leiding van Joost de Moor stonden. In de vroege morgen van 25 april dobberden de Nederlandse schepen vóór Kadzand en de Zwinmonding. Spaanse ruiters die op het Hazegras de wacht hielden, reden onmiddellijk naar Bredene om Pompeo Guistiniano, hun bevelhebber, te verwittigen. Ondertussen richtte het St.-Jorisfort enkele kanonschoten naar de schepen vóór de Zwinmonding.

Om 9 uur liep het gros van de Nederlandse vloot bij hoog water het Zwarte Gat binnen. Het leger ging met talrijke stukken geschut en hoeveelheden munitie aan land op de noordoostkust van Kadzand. Ernst van Nassau leidde de voorhoede. Op zijn weg ontmoette hij het St.-Pietersfortje. De bezetting die 40 Walen omvatte, gaf zich dadelijk over. De manschappen mochten met hun wapens en hun bagage vertrekken. Een weinig verder stond het St.-Jansfort, waar Lespine lag met 130 Walen en een vijftal kanonnen. De kommandant meende zich te verweren, maar toen de Nederlanders hun artillerie in stelling brachten, zag hij het nutteloze van zijn verzet in. De Walen mochten zich met hun wapens terugtrekken.

Aurelio Spinola kommandeerde de Spaanse galeien te Sluis. Met vijf oorlogsschepen voer hij tot in de Zwinmonding om de Nederlandse vloot tegen te houden. Ondertussen naderde het Nederlandse leger de westkust van Kadzand. Spinola verwachtte dat de Nederlanders op de wijk ter Hofstede¹⁹⁷ kanonnen zouden opstellen om hem de pas af te snijden. Hij voer vlug

naar Sluis terug. Trouwens de eb begon in te treden en riemen van zijn roeiers raakten reeds de oever.

De volgende morgen stevende de vloot van Joost de Moor met de wassende vloed het Zwin binnen. Het eskader telde o.a. oorlogsschepen met platte bodem, 20 grote lichters, sloepen en voorraadschuiten. Het geschut van het St.-Jorisfort bereikte met moeite de passerende boten. Daaruit leiden we af dat de Nederlandse vloot langs de oostzijde van de Plaat binnenvoer. De schepen legden aan op de oostoever van het Pas. Prins Maurits deed zijn troepen aan boord gaan, maar de intredende eb verplichtte hem zijn invazieleger weer te ontschepen.

Op de overzijde stond het St.-Klarafort met een Waals garnizoen. Giustiniano was daar reeds met troepenversterkingen uit Bredene aangekomen. Hij beseftte tenvolle de ernst van de toestand. Immers, slaagde Prins Maurits erin het genoemde fort uit te schakelen, dan lag de weg naar Oostende voor hem open. Het Fort van Blankenberge zou hem niet lang tegengehouden hebben. Giustiniano deed de wallen van het St.-Klarafort bijwerken. Hij haalde nog troepen uit Sluis en bemande daarmee een paar kleinere schansen in de buurt¹⁹⁸.

In de morgen van 27 april arriveerden op het St.-Klarafort 1000 soldaten met twee kanonnen, die Ambrosio Spinola uit de sektor Bredene weggenomen had. De manschappen en de kanonnen werden dadelijk in stelling gebracht. Toen steeg weer de vloed en dreef de Nederlandse vloot het Zwin binnen. Maurits van Nassau liet de lichters telkens met vijf aaneenbinden. Iedere groep boten droeg 1.500 soldaten, die ineens aan wal konden stappen. Gedurende de nacht waren zes stukken geschut opgesteld, die begonnen het St.-Klarafort te beschieten, terwijl de landingsboten overvoe-

ren. De grotere oorlogsschepen bombardeerden eveneens de genoemde sterkte.

Giustiniano spoorde zijn mannen aan om tot het uiterste stand te houden. Dezen weken niet onder het moorddadige geschutsvuur. De kanonnen van het St.-Klarafort beschoten de dicht bij elkaar liggende Nederlandse boten. Aurelio Spinola voer uit met zijn galeien en vuurde op de vijandelijke schepen. De hevige weerstand van de Spanjaarden en de intredende eb verplichtten Prins Maurits de aftocht te blazen, en zijn vaartuigen uit het Zwin terug te trekken.

Het nieuws van de inval van Prins Maurits had onderwijl Oost-Vlaanderen bereikt. Van daaruit stuurde de legerleiding troepen om de linie op de zuidzijde van de Brugse Vaart te verstevigen. Vanuit het Waasland snelde Trivulcio toe met 15 compagnieën ruiters om het St.-Filipsfort te betrekken. Het regiment infanterie Brancaccio en een afdeling Gentenaren onder de leiding van hun burggraaf d'Herrera vestigden zich in het St.-Katarinafort en andere schansen.

Kort na de mislukking van Prins Maurits kwam Don Luis Velasco te Sluis aan. Aarts-hertog Albrecht had hem gezonden met de bijzondere opdracht om de invasie van de Nederlanders af te weren. Algauw ontstond er tussen Velasco en Ambrosio Spinola onenigheid aangaande het aantal troepen dat rond Sluis moest ingezet worden. Spinola durfde niet nog meer troepen van het Oostendse front wegtrekken. Ook de goeverneur van Sluis, Matteo Serrano, wenste zijn garnizoen niet uit te dunnen. Het gevolg van de discussie was dat Giustiniano Kokside slechts met beperkte middelen kon bezetten.

Op 28 april bracht Prins Maurits een groot deel van zijn leger naar het eiland Oostburg over. In Kadzand liet hij 34 compagnieën in-

fanterie en 3 compagnieën ruitery met geschut achter. In de morgen van 30 april trok Ernest van Nassau over de Brugse Vaart en omsingelde het Fort van Kokside. Het garnizoen werd gevangen genomen. Een poging om van Sluis uit hulp te bieden baatte niet. Maurits van Nassau sloeg bij Kokside een brug over de genoemde vaart en het leger trok op 1 mei erover. De Nederlanders legden zich vóór het St.-Katarinafort. De kanonnen begonnen te bombarderen. Het garnizoen bestaande uit infanterie en kavallerie trok in de volgende nacht achteruit.

De 200 Walen die het St.-Filipsfort bezetten, gaven zich op 2 mei over. Ze moesten hun vaandel achterlaten, maar mochten hun wapens en bagage meenemen. De volgende dag stond de hoofdmacht van Prins Maurits vóór IJzendijke, dat door 600-700 Italianen en Walen verdedigd werd. Dit stadje was in 1587 door Farnese verschanst, en daarna tot een sterk fort uitgebouwd. Het bombardement begon op 6 mei. Het garnizoen beantwoordde het vuur.

Velasco voorzag dat de Nederlanders IJzendijke zouden innemen en vervolgens over Aardenburg naar Damme afzakken. Hij zond het regiment van de graaf van Luxemburg, 1.500 man sterk, voorzien van munitie en schuppen naar Aardenburg met de opdracht die stad te versterken. Velasco begon langs de Zoute Vaart tussen Sluis en Damme een fort te bouwen, dat hij St. Job noemde. In de nacht van 6 op 7 mei poogde Lespine van Sluis uit Kadzand te heroveren. Hij slaagde er niet in de batterij van de Nederlanders te bemachtigen en gaf zijn poging op.

De troepen van Prins Maurits naderden de wallen van IJzendijke door middel van loopgrachten. Op 10 mei openden de belegerden de onderhandelingen tot overgave. Daarbij gebeurde het dat Hans, de oude trompetter van

Maurits van Nassau, door een Italiaans soldaat doodgeschoten werd. Tengevolge van deze schending van het oorlogsrecht kon de bezetting niet bekomen dat ze met volle krijgsmanser mocht vertrekken, d.w.z. dat ze met stille trom en gedoofde lonten moesten wegmarcheren. De wapens en de bagage werden meege-
nomen, maar de vaandels, de munitie, de voorraden en 7 kanonnen bleven te IJzendijke.

11. Maurits van Nassau herovert Sluis

Prins Maurits plaatste een garnizoen te IJzendijke en rukte dadelijk naar Aardenburg op. Graaf Luxemburg liet deze stad op 12 mei, zonder weerstand te bieden, in de steek. Hij trok zich naar Damme terug. Een afdeling Nederlandse ruiters namen ongehinderd het kasteel van Middelburg. Ondertussen kwamen te Damme uit verschillende richtingen troepenversterkingen aan, o.a. 1.500 man van het Oostendse front. Velasco beschikte nu over een leger van 5.000 infanteristen en 2.000 ruiters.

Hij zond 800 man om de brug tussen Damme en Aardenburg te verschansen. De Spanjaarden waren nauwelijks met hun schanswerk begonnen of de voorhoede van Nassau arriveerde reeds op 16 mei. Er ontstond een schermutseling waarbij de Nederlanders verliezen leden. Bij een tegenaanval veroverden ze de brug. De Spanjaarden lieten 400-500 gesneuvelden en evenveel gevangenen achter. De rest vluchtte door het verdronkene land naar Damme. Velasco koos stelling tussen de Zoute en de Verse Vaart. Hij bouwde vlug een brug op het laatstgenoemde kanaal om zich desnoods westwaarts te kunnen terugtrekken.

De Zoute Vaart was al op verscheidene plaatsen bij eb doorwaadbaar. Sinola haalde nog 800 man van Oostende weg om kost wat kost de linie van de Zoute Vaart te behouden.

Hij zelf hield zich met 1.000 man te Oudenburg gereed om de Nederlanders op te vangen, indien ze naar Oostende zouden doorbreken. Velasco zond Giustiniano met troepen om het wad van Cortadura d'Esclusa¹⁹⁹ te bezetten. Maar Prins Maurits was Giustiniano voor. Zijn leger stak in de nacht van 17 op 18 mei te Oostkerke door middel van bundels biezen de Zoute Vaart over.

Velasco trok zich vlug uit zijn positie tussen de twee kanalen terug. Hij kwam met zijn troepen te Oudenburg aan, nadat hij Giustiniano bevel gegeven had de brug over de Verse Vaart te vernielen en alle schuiten naar Brugge te brengen. Prins Maurits stak de Verse Vaart over en nam zonder moeite het St.-Klarafort. Zijn leger bracht de artillerie en de tros over de kanalen. Maurits bouwde een kamp vlak achter de zeedijk tegenover de stad Sluis.

De Nederlanders begonnen een ring rond Sluis te leggen. Men bouwde een versterkt kamp langs de noordzijde van de stad, een bij Ter Weelde, en een tussen de twee kanalen. Deze posities werden door middel van loopgrachten, dijkes en redouten met elkaar verbonden. In de krekken hielden bemande schuiten de wacht. Prins Maurits deed een brug over het Zwin bouwen. J. de Moor bewaakte de zeemondingen. Het garnizoen van het St.-Jorisfort gaf zich op 23 mei over. De 150 soldaten vertrokken met hun wapens en bagage, maar lieten 9 kanonnen en 19 vaten buskruit achter.

Voordat de ring rond Sluis volledig dicht was, bereikten in de nacht van 21 op 22 mei, over de slikken bij Ter Weelde, nog Spaanse troepen de stad. Af en toe ontsnapten uit de belegerde vesting overlopers en galeislaven. De Spanjaarden hadden immers op hun galeien te Sluis ongeveer 1.500 roeiers; de meeste ervan waren Turkse krijgsgevangenen, de andere waren veroordeelden.

Een bode van Serrano sloop door de vijandelijke linies naar Brugge. De gouverneur van Sluis verlangde vooral levensmiddelen en buskruit. De landvoogd antwoordde hem dat hij alle nutteloze personen en de galeislaven uit Sluis zou sturen. Dezen moesten zich op 31 mei bij Ter Weelde²⁰⁰ bevinden. Daar zou Serrano de gevraagde middelen krijgen. Albrecht zond 2.000 voetknechten en 1.500 ruiters van Oostende naar Damme, waar ze onder het gezag van Giustiniano gesteld werden. Deze liet 2.000 zakken graan en buspoeder op wagens laden en reed ermee naar Ter Weelde.

De Nederlanders hadden echter lucht gekregen van de geplande onderneming. De groep uit Sluis, die bestond o.a. uit een duizendtal galeislaven, werd naar de stad teruggedreven. Ongeveer 70 slaven ontsnapten. Giustiniano vond bij Ter Weelde niet de groep uit Sluis, maar wel twee oorlogsschepen. Toen hij deze wilde aanvallen, naderde Nederlandse infanterie vanuit Aardenburg. Ook omdat de vloed opstak, trok Giustiniano zich naar Damme terug. Hij leed geringe verliezen.

Daarna sloten de Nederlanders de ring rond Sluis dichter toe. Ze bouwden een schans bij Ter Weelde, en op andere punten, waar de Spanjaarden nog zouden trachten te passeren. De drie molens binnen Sluis werden kapotgeschoten. De Nederlanders begonnen twee vlotbruggen te bouwen, waarmede ze de wallen bij de Westpoort zouden bestormen. Dit plan bleek tenslotte moeilijk uitvoerbaar te zijn. Men besloot Sluis uit te hongeren.

Serrano liet berichten dat Sluis zich op 10 augustus moest overgeven, indien er vóór die datum geen levensmiddelen in de stad gebracht werden. De landvoogd gaf Ambrosio Spinola opdracht het noodlijdende Sluis ter hulp te komen. De laatstgenoemde spoedde zich naar Oostende, waar men stilaan het einde van de

belegering in het zicht kreeg. Spinola legde beslag op alle troepen die daar konden gemist worden. Hij verzamelde te Brugge 6.000 infanteristen, 2.500 ruiters, 10 kanonnen, munitie, voorraden en brugmateriaal, en vertrok dan noordwaarts. Op 27 juli bezette hij onverwacht Middelburg.

De volgende dag bereikte hij de schans bij Ter Weelde. De aanval van de Spanjaarden in de nacht van 1 op 2 augustus werd afgeslagen. Trivulcio trachtte in de nacht van 6 op 7 augustus van het westen uit Sluis binnen te dringen. De ruitery van Prins Maurits verijdelde deze poging. Steeds meer overlopers brachten bij de Nederlanders verhalen over de hoge nood te Sluis. Op 4 augustus kreeg een soldaat nog 12 ons brood per dag, en een galeislaaf 2 ons. De slaven gingen op de schorren buiten de stadswallen zeepostelein plukken. Dit kruid werd gekookt en gegeten.

Na zijn mislukking bij Ter Weelde besloot Spinola om Sluis heen te trekken, nl. de stad van Kadzand uit te bereiken. Hij rukte naar het St.-Katarinafort op. Deze schans gaf zich op 17 augustus over. Daarna marcheerde Spinola naar Kokside, maar de sterke weerstand van de Nederlanders bij de brug van Oostburg deed het ontzet van Sluis definitief mislukken. Op 18 augustus kon Spinola nog het St.-Filipsfort overerven. Toen zag hij het nutteloze van zijn onderneming in, hij stak de laatstgenoemde twee sterkten in brand en trok zich terug.

Zodra het garnizoen van Sluis de mislukking van Spinola vernam, zond men Lespine naar Prins Maurits om een wapenstilstand te vragen. Nassau wilde de overgave. Op 19 augustus kwam Lespine terug. De Spanjaarden verklaarden zich bereid om de stad over te geven, indien ze hun galeien mochten behouden. Ook dit werd geweigerd. Na verder onderhandelen werd dezelfde avond bij de schipbrug van Kok-

side een akkoord gesloten.

Broer Janszone verhaalt de uittocht van de Spaanse troepen op 20 augustus 1604. Hij telde in totaal 3.387 manschappen, die vertrokken met volle krijgsmanseer, d.i. „met brandende lonten, kogels in de roeren en vier vliegende vendels”. Onder de aftrekkende troepen bevonden zich M. Serrano, Aurelio Spinola, Italiaanse en Duitse officieren. De krijgsgevangenen en de galeislaven moesten te Sluis achterblijven. De Nederlanders hielpen het garnizoen met sloepen over de walgrachten zetten. Op de tocht naar Damme en na de aankomst aldaar bezweken tientallen soldaten door uitputting.

In de haven van Sluis vonden de Nederlanders vier zeewaardige, zes gezonkene en een afgebroke galei, in de stad tientallen kanonnen. De overgeblevene slaven hadden erge ontberingen geleden. Vele van hen kregen sedert 16 dagen geen brood meer. Ze voedden zich met lijken van paarden, honden en katten, met dierenhuiden en met zeepostelein. De val van de vesting en haven Sluis betekende in elk geval een groot verlies voor de Spanjaarden²⁰¹.

12. Kalmte op het front in Vlaanderen

Door de inname van Kadzand, IJzendijke, Aardenburg, Sluis en de omliggende streek had Maurits van Nassau een vaste positie in Noord-Vlaanderen verworven. Vooral het verlies van de havenstad Sluis betekende een zware slag voor de Spanjaarden en aartshertog Albrecht. Nadat men de ontmoediging enigszins te boven gekomen was, nam Ambrosio Spinola de oorlogsvoering weer stevig in handen. Hij trof maatregelen om een verder oprukken van de vijand tegen te gaan. Daarom deed hij de wallen van Damme versterken, en plaatste hij Trivulcio met ruiters te Blankenberge.

Spinola deed het beleg van Oostende vor-

deren. Spaanse soldaten slaagden erin op de westzijde van de stad een bolwerk te veroveren. Toen zette Spinola Duitse troepen in om, van de pas veroverde stelling uit, een ander schanswerk te bemachtigen, dat de oude stad en de ingang van de haven beheerste. De bedoelde versterking werd door de Duitsers ondermijnd en bestormd. In de sektor ernaast namen Italiaanse, Waalse en Spaanse soldaten een ander stuk van de stadswallen.

De Duitsers drongen tot in de oude stad door en bedreigden de haveningang. Toen de Oostendenaren zagen dat ze van hun toevoer over zee dreigden afgesneden te worden, begonnen ze de onderhandelingen met Spinola. Het garnizoen van Oostende vertrok op 22 september 1604 met volle krijgsmanseer, nl. met de wapens, vaandels, bagage, brandende lonten, slaande trommels en twee kanonnen. Onder de leiding van Daniël de Hertaing, Heer van Marquette, verlieten 4.300 soldaten het verwoeste Oostende. Ze lieten 30 stukken geschut en grote hoeveelheden munitie achter²⁰².

Anderzijds deed Prins Maurits geen enkele inspanning om, na de inname van Sluis, naar Oostende op te rukken. Ongetwijfeld beschouwde hij deze laatste stad reeds als verloren. Trouwens de winter naderde. In dit jaargetijde werden de militaire activiteiten te velde stopgezet, en de troepen in hun winterkwartieren ondergebracht. Maurits voorzag zijn veroverde posities van voldoende garnizoenen en voorraden, en bracht een groot deel van zijn troepen naar Walcheren terug. Ook Spinola legerde soldaten te Oostende, Damme, Brugge en andere stadjes. Als bevelhebber van Vlaanderen werd Graaf de Buquoy te Brugge gesteld²⁰³.

Terwijl de Spaanse troepen zich in hun garnizoensteden ophielden, stroopten soldaten uit Sluis het Noord- en Oost-Vrije af. Op 13 november 1604 zocht het Vrije naar middelen

om de bevolking te beschermen „ieghen de excursie vanden viant van Sluus”. Een paar dagen later stelden de schepenen voor een rij redouten op te richten, zoals er reeds lang de Ieperleet bestonden²⁰⁴. Maar de geldmiddelen en ook de eensgezindheid ontbraken.

Tenslotte werd graaf Frederik van Berg gezonden om de Sluizenaren te kortwieken. Hij vertrok met een leger uit Assenede. Over Boc-hout bereikte hij Middelburg, dat hij zonder moeite bezette. Vandaar trok hij naar en over de Verse Vaart. Daar wilde hij twee forten bouwen. Het Vrije steunde dit plan en stuurde op 9 oktober 1605 afgevaardigden om de forten rond Sluis aan te besteden²⁰⁵. Men plaatste het St.-Donaasfort op de Verse Vaart, „à la taillade de l'Escluse”²⁰⁶, en het St.-Frederikfort „plus au dedans, près de là”, d.w.z. bij de Zwarte Sluis. F. van Berg vestigde zijn hoofdkwartier te Brugge²⁰⁷. Waarschijnlijk werd om dezelfde tijd het St.-Jobsfort heropgeknapt. Het St.-Joris- en het St.-Klarafort werden aan de zeegolven prijsgegeven.

Op 23 december 1605 keek het Vrije uit naar „schransmanden... tot behouwe vande fortificatie van Middelburch”. In maart 1606 achtten de Vier Leden het nodig „te maecken eenighe redoutten lancxt den Yperleet metghaders zeker fort up de stroo brugghe”²⁰⁸. In juni 1606 besloot F. van Berg Sluis bij verrassing te nemen. Hij zond generaal du Terrail uit met 1.200 Waalse en Ierse soldaten. Deze vertrokken in de voornacht bij eb uit Damme en bereikten omstreeks middernacht Sluis. Een groepje soldaten zwom over de walgracht. Ze beklommen de valbrug van de Westpoort, braken de sloten open, en deden de brug vallen.

Toen sloegen de wachten alarm. Terwijl de Nederlanders te wapen liepen, deden Spaanse geniemannen de buiten- en de binnenpoort springen. De aanvallers drongen reeds tot in

de buitenste wachtpost door, maar werden door de verdedigers met geweervuur teruggedreven. Ongeveer 40 man sneuvelden of verdronken in de walgracht. Op de terugtocht werden nog anderen door de vloed verrast. F. van Berg stond middelerwijl met 2.000 soldaten op de dijk van de Verse Vaart te wachten, gereed om de stad en het kasteel te bezetten. Hij moest onverrichterzake terugkeren²⁰⁹.

Na de mislukte raid van Terrail plande men het beleg van Aardenburg. De Spanjaarden konden slechts „de fortificatie Pilsbrouck” overerven. Daarna overlegden de Vier Leden of men deze schans zou houden ofwel de Zuid-Leie met forten versterken. De laatstgenoemde sterkten werden in 1607 opgericht²¹⁰.

In de periode 1605-07 versterkten ook de Nederlanders hun posities door op strategische punten schansen te bouwen, nl. op Kadzand, rond Sluis en Aardenburg, en verder langs het gehele frontlijn tussen de Noord-Nederlandse en Spaanse strijdkrachten. Als gevolg daarvan verzwakte de oorlogsactiviteit ten zeerste. Daarbij kwam het feit dat beide partijen de weerslag van de geleverde militaire inspanningen voelden. In 1608 kwam het tot een voorlopige wapenstilstand. Deze werd echter niet onderhouden. Tenslotte sloten de Spaanse en Nederlandse overheden op 9 april 1609 te Antwerpen het Twaalfjarig Bestand. Het derde artikel van het akkoord bepaalde dat elke partij op haar ingenomene posities bleef²¹¹.

De vrede en de veiligheid keerden terug in Vlaanderen. De gehele bevolking haastte zich om de geleden schade te herstellen, en om naar haar gewone leven en werken terug te keren. In het Brugse Vrije meende men dat heelwat militaire voorzorgen mochten afgeschaft worden. Het Vrije en Brugge besloten in mei 1610 „te demolieren het fort van ste Frederyck by Sluus”, en in juni gaf de Land-

voogd opdracht om het Fort van Blankenberge te slechten „ende aldaer te maecten eene steene redoubte”²¹². We mogen echter niet geloven dat de genoemde twee forten helemaal onbruikbaar gemaakt werden.

Graaf Fontaine die toen bevelhebber van de troepen in Vlaanderen was, bleef waakzaam. Vanaf 1617 liet hij de oude wallen van Damme tot een moderne, stervormige vestingsgordel omvormen²¹³. Naarmate het einde van het bestand naderde, werden meer schanswerken uitgevoerd. In september 1619 breidde de gouverneur van Oostende zijn fortifikaties uit²¹⁴. In oktober 1620 werden het St.-Jobsfort en het St.-Donaasfort opgeknapt, en in november het Fort van Blankenberge²¹⁵.

13. De Tachtigjarige Oorlog in een nieuwe fase

In het begin van 1621, toen het duidelijk werd dat het Twaalfjarig Bestand niet zou verlengd worden, lichtten de Spanjaarden en de Nederlanders infanterie en ruitery. Begin maart stelde Fontaine voor te Mude verschansingen te bouwen om de verwachte strooptochten van het garnizoen van Sluis tegen te gaan. Maar zodra het bestand op 26 maart ten einde liep, zwermden de Nederlanders weer doorheen Vlaanderen, zelfs tot vóór de poorten van Brugge en Gent.

In afwachting dat Fontaine zijn verschanste linie zou bouwen, stelde het Vrije de Blankenbergse Vaart en de Zuid-Leie in staat van verdediging. Het schepenkollege verordende op 9 april weer de kustwacht: „tusschen Blanckenberghen ende Oostende zullen ghehouden worden zes zoo acht peerden om te stradiëren ende ronden iehens t' ancommen vanden vyant met schepen ende danof dadvertentie te doen ter meester plaetsen”. Dit patrouillewerk werd aan de kustgemeenten opgedragen²¹⁶.

Op 11 april bespraken de schepenen het voorstel van de Landvoogd om de grensstreek te beschermen en „de stadt van Sluys ende andre platsen by die van dandre zyde gheocupeert in Vlaendren temblocqueren”. Dit plan omvatte twee delen: 1. op de westoever van het Zwin een rij schansen bouwen; 2. een waterweg aanleggen om de nieuwe linie te bevoorraden. Fontaine liet alvast de bestaande drie forten vóór Sluis weer bemannen. Hij hield het water van de wateringen van Lapscheure in de walgracht van het St.-Jobsfort²¹⁷.

In juli vroeg Fontaine het Vrije een twintigtal wagenladingen doornen om de bedoelde sterkten te beschutten. Het schepenkollege deed het gevraagde hout „cappen tot Breedene inde pannen”. Boeren voerden vervolgens 10 voer naar het St.-Donaasfort, 6 naar het St.-Frederiksfort en de rest naar het St.-Jobsfort²¹⁸. Omstreeks die tijd staken de Spanjaarden, volgens Chappuis, naar Kadzand over om de stad Sluis van haar bevoorrading af te snijden, maar mislukte deze onderneming²¹⁹.

De vijand gebruikte weer de tactiek van de inundatie. Ten gevolge daarvan was het ambacht Aardenburg grotendeels 'vloyende'²²⁰. De kaart van Horenbault toont aan dat het zee-water door het Lapscheurse en het Koksijdse Gat stroomde tot bij Moerkerke en Middelburg. In september dreigden de Nederlanders de dijk bij de Zwarte Sluis te Hoeke door te steken. Fontaine stuurde Inigo de Borgia met 1.000 man om de geplande aanval af te weren. Bij die gelegenheid verzocht het Vrije om „t' oprechten van eeneghe forten int quartier van St. Anne tot emblocquement van Sluys” te bespoedigen²²¹.

Kort daarop begon men de Legervaart naar het Hazegras aan te leggen. Deze volgde de bedding van de Verse Vaart tot op de plaats Pereboom te Oostkerke. Hier werd in oktober

1621 de overdrag door een sas vervangen²²². Ondertussen vond het landsbestuur geld voor „het exploict van Sluis”, d.i. het plan om de stad te blokkeren. De Leden van Vlaanderen verklaarden zich bereid om 1.000.000 gulden op te brengen²²³.

In het voorjaar van 1622 verbreedden de werklieden het Oud Zwin van Pereboom tot Schapenbrug. Op die plaats verwijderden ze de resten van de zuidsluis van Reigaarsvliet, die sedert 1412 door de stad Brugge verlaten was. Gedurende de zomer van 1622 zorgde het Vrije ervoor dat er steeds voldoende delvers voorhanden waren, opdat „de vaert, die ghe-maect wordt van Westcapelle tot int quartier van Reygarsvliet”, vlug kon afgewerkt worden²²⁴. De kronkelende Reigaarsvliet werd rechtgetrokken, verdiept en verbreed tot aan de Graafjansdijk.

In de loop van de genoemde zomer werd de nieuwe linie gebouwd. Horenbault tekent op het noordeinde van de Legervaart het St.-Izabellafort. Midden in de vesting stond een sas, dat door middel van een sluisvliet met het Zwin verbonden was. Het St.-Teresiafort beschermde het noordeinde van de vaarweg. Men bouwde ook zeven redouten, nl. vijf op de westoever van de Vuile Vaart, een zesde op het eiland van de Platerij, en een zevende op het knooppunt Graafjansdijk-Butspolderdijk. De schippers konden, dank zij de Legervaart, de forten van het Hazegras bevoorraden, en langs de Hoekevaart en de Verse Vaart bereikten ze de forten vóór Sluis²²⁵.

De nieuwe linie was bedoeld om de Nederlanders te beletten op de westelijke Zwinoever te landen. Daarom vestigde Fontaine zijn hoofdkwartier te Vijfhuizen. Rondom zich legde hij een uitgebreid kamp aan, dat langs de noordzijde achter de Graafjansdijk schuil ging. Op de zuidzijde omgaf hij zijn leger met een

stervormige wal, die in zuidwestelijke richting liep, en verder door Volkaartsgote naar de Graafjansdijk bij de Vaucelleshofstede strekte.

Langs de Nieuwlanddijk kampeerden de Spaanse, Duitse, Italiaanse en Waalse troepen, en de bootslieden. Het voorraadmagazijn bevond zich bij Vaucelles, de artillerie bij de reeds genoemde zevende redoute, het buskruit bij de Grote Keuvel, de wapenopslagplaats even ten zuidoosten van Vijfhuizen. Dicht daarbij stond in een bocht van de Legervaart een kruis, waarschijnlijk een merkteken voor de schippers. Ten oosten van de Grote Keuvel was een begraafplaats voorzien. Achteraan beschermde stenen waakhuizen het sas van Pereboom en de dam van Lembeke.

De Nederlanders richtten een niet geringer aantal verschansingen op. De Westpoort van Sluis werd met een bastion versterkt. Op de westzijde van het Pas bouwde men het Groot en het Klein Pasfort. Dit laatste stond op de grondvesten van de Toren van Burgondie. De Nederlanders legerden hun hoofdtroepenmacht op de oostoever van het Zwin tegenover het St.-Izabellafort. Het kamp werd omgeven met een gebastioneerde wal. Op het zuideinde ervan stond het Nassaufort, op het noordeinde het Oranjefort. De gehele verschansing werd later het Retranchement geheten. Verder vernoemen we, onder de vele redouten, slechts de volgende: rond Oostburg, Hans Vrieze Schans, Slikkenbroek, Kaas en Brood, Nieuwerschans, Kattelijneschans; rond Aardenburg, Pilsbroek, Helderichans, Krabbeschans²²⁶.

14. Hoe werd een fort gebouwd en veroverd ?

Bij het begin van de Tachtigjarige Oorlog waren vele steden door wallen en poorten beschermd. Een watergracht omgaf het geheel. In sommige versterkte steden bestond de omwalling geheel

of gedeeltelijk uit een stenen muur. Maar gedurende de 16de eeuw maakte de algemene invoering van het vuurgeschut de bestaande verdedigingswerken grotendeels ontoereikend. Men was verplicht naar een ander type vestingbouw over te gaan. De eerste ingrijpende wijzigingen werden in de 16de eeuw in Italië toegepast.

De bastion werd ingevoerd²²⁷. De uitstekende hoek van dit bolwerk was eerder stomp. De flanken ervan stond loodrecht op de courtines. In de bastions werd geschut opgesteld. Deze kanonnen dienden niet zozeer om de vijandelijke stellingen te bombarderen, maar vooral om aanvallen op de courtines te helpen afslaan. Het kwam er immers op aan de aanvaller te flankeren, d.w.z. van terzijde te beschieten. Daarom bedroeg de afstand tussen twee bastions gewoonlijk 400 tot 600 m²²⁸.

In de tweede helft van de 16de eeuw begon men onder Italiaanse invloed de bastion een scherpere hoek te geven. Dit vergemakkelijkte het flankeren van de courtines. Maar de vestingbouwer Simon Stevin en andere zagen nadelen in deze nieuwe figuur. Een scherpe hoek kon immers gemakkelijker door artilleriebeschieting of door mijnen vernield worden. Tenslotte koos men, geleerd door de ondervinding, de middenweg, nl. een saillant met een hoek van 60 tot 90 graden.

Een fort met drie bastions bleek niet te verdedigen te zijn. De vijfhoek was de beste oplossing, maar de bouw ervan bracht meer werk en kosten mee. Op de kaart van Horenbault vertoont het merendeel van de sterkten de vierhoekvorm. Onder de grotere forten noemen we: St.-Izabella, St.-Frederik, St.-Donaas, St.-Job, Nassau, Oranje, IJzendijke; onder de kleinere: St.-Teresia, Helderschans, Kaas en Brood. Bij omwalde steden werd de middeleeuwse omwalling meestal behouden. Deze werd aan de

buitenzijde uitgebreid door de bouw van ronde schansen, bolwerken geheten, en door middel van ravelijnen, d.i. kleinere bastions.

Men omringde een fort met een wal, die omzeggens altijd uit aarde bestond. De buitenzijde van de wal werd steil opgezet, meestal 2 : 1, of 3 : 2. Deze helling werd bedekt met dikke graszoden, ofwel met een laag vette klei waarin men kweekgras of zevenblad zaaide. Een wal rond een stad was gewoonlijk 6 tot 7 m hoog, rond een fort was de hoogte ietwat geringer. Op de wal maakte men een 10 tot 15 voet dikke borstwering. De schutters stonden op een bank van een voet hoogte. Het laden geschiedde achterwaarts. Het geschut werd op de flanken geplaatst.

Rondom het fort dolf men een brede gracht. Met de uitgegravene aarde werd de hoofdwal opgebouwd. Meestal liet men tussen de wal en de gracht een berm liggen. Deze werd met paalwerk en doornhagen afgezoomd. Achter deze hindernissen ontstond rondom het fort een beschutte gemeenschapsweg. Bij vele forten maakte men met de uitgedolven aarde een contrescarp, d.i. een kleine voorwal op de buitenzijde van de vestingsgracht. De bortsvering van de contrescarp moest manshoog zijn. Op het glacis, d.i. de licht glooiende buitenhelling, plantte men allerlei hindernissen.

Het beleg van een vesting begon gewoonlijk in het gunstige jaargetijde. Men trachtte de sterkte zo onverwacht mogelijk in te sluiten. Dit belette de tegenstander nog tijdig troepenversterkingen en voorraden aan te voeren. Dadelijk na de aankomst liet de veldheer zijn troepen rond de stad hun kwartier opslaan en meteen verschansen. Daarna legden ze een insluitingsring aan. Deze bestond uit schansen, die gewoonlijk door loopgrachten met elkaar verbonden werden.

Zulke verschansingen vormden feitelijk ver-

sterkte wachtposten, ook redoutes geheten. Meestal vertoonden ze de vorm van een vierkant zonder bastions. De wal bezat een borstwering. Een redoute werd met een gracht omringd. De toegang bestond, zoals bij een fort, uit een poort met een ophaalbrug. Op de buitenzijde van de gracht plaatste men allerlei hindernissen, b.v. Friese ruiters, wolfskuilen, voetangels, mijnen en doornhagen. De kleinste redoutes maten 5 roeden in het vierkant, de grootste 15 tot 18 roeden. Deze laatste konden geschut bevatten.

Zodra de insluiting voltooid was, begon men met de naderingswerken. Deze bestonden uit loopgrachten, die in zigzagvorm de aangevalene vesting naderden. Wanneer men de vesting zeer nabij kwam, dan werden de gravers met schansmanden en zandzakken beschut. Terwijl de naderingswerken vorderden, bracht men het geschut in zijn positie. De batterijen werden op een ophoging geplaatst. Zulke kunstmatige heuvels of 'katten' waren soms meters hoog. Het doel ervan was de dracht van de kanonnen te verlengen, en ook over de hindernissen te kunnen schieten.

De kanonnen werden tegen de hoofdwal gericht. Voordat deze een schot losten, eiste de belegeraar de vesting op. Wanneer de termijn van het ultimatum verstreek, dan ving het vuren aan. De grotere stukken geschut schoten een bres in de hoofdwal, de kleinere vernielden de flanken, van waaruit de bezetting straks de bestorming zou trachten uiteen te schieten. Men kon ook de hoofdwal doen instorten door middel van ondergraving of door mijnontploffingen²²⁹.

Hier kunnen we even een blik achteruit werpen op de bolwerken, die er vanaf het begin van de Tachtigjarige Oorlog in het Brugse Vrije gebouwd zijn. De teksten geven zeer weinig details betreffende de aard en het materiaal van

de vermelde versterkingen. Een 'waechhuus' was waarschijnlijk een houten blokhuis. Wanneer een 'stercte' genoemd wordt, dan kan best een vierkant fort bedoeld zijn; een 'bollewerck' is mogelijks een ronde verschansing, maar dit alles wordt nergens duidelijk bewezen.

Wel weten we met zekerheid dat de wallen van Sluis in de winter 1573-74 met metselwerk verstevigd werden. De sterkte van IJzendijke, die men in 1575 voor het eerst vermeld vindt, werd in 1587 door Farnese tot een echt fort uitgebreid. In de periode 1590-1600 werden op vele plaatsen in het Vrije allerlei kleinere en grotere vestingen gebouwd. De ring rond Oostende bestond ongetwijfeld uit sterke forten. De schansen die, vóór het Twaalfjarig Bestand, links en rechts van de Zwinmonding opgericht werden betekenden, behalve het St.-Joris- en het St.-Klarafort, slechts kleinere versterkingen²³⁰.

15. Het Sint-Jorisfort

Nadat we in de vorige paragraaf de algemene principes van de zestiende eeuwse vestingsbouw gegeven hebben, wensen we het St.-Jorisfort afzonderlijk te bespreken. Deze vesting stond op de schorren dicht bij de Zwinmonding, en was bijgevolg aan het geweld van de zee blootgesteld. Er is een dossier bewaard dat het onderhoud van het fort ca. 1600 behandelt. Daaruit leren we de middelen kennen, die men gebruikte om een buitendijkse schans tegen de golven te beschermen. De documenten verschaffen ook inlichtingen over de vaargeul van het Zwin omstreeks 1600.

In paragraaf 8 schreven we reeds dat het St.-Jorisfort in april 1599 op het Hazegras gebouwd werd. De vesting bestond uit een hoofdwal met vier bastions, een walgracht (fossee) en een contrescarp. De oostzijde van de ver-

schansing keek naar de westoever van het Zwin. Op die zijde nam men bijzondere maatregelen om de voorwal tegen de stroming te beschermen. Vóór de noordoostbastion stonden twee rijshoofden om de opkomende vloed af te weren, vóór de zuidoostbastion twee rijshoofden om de ebstream tegen te gaan. Tussen de genoemde twee hoeken lagen rijshermen op de teen van de contrescarp. De toegangspoort met een houten brug bevond zich op de oostzijde, omdat het fort in de eerste plaats per schip bevoorrad werd.

In het fort bouwde men barakken en magazijnen voor het garnizoen. De manschappen beschikten over geschut, munitie en voorraden. De vesting lag bij de Zwinoever om de vaargeul naar Sluis te bewaken. Al gauw bleek het nadeel van zulke positie. De heen en weer trekkende vloed knaagde aan de oostelijke contrescarp, en haalde stukken van de voorwal weg. Omstreeks 20 augustus schuurde een storm de noordoost- en de zuidoosthoek van het glacis weg.

De Vier Leden van Vlaanderen zonden een commissie om de „grontbrexem gevallen te Hazegarse voor tfort St Joris” te bekijken. De groep afgevaardigden omvatte: „Super intendent ende dycgrave generael van Vlaenderen” Gregoire del Plano; zijn 'substituyt' in het Brugse Vrije, dijkgraaf Pieter de Carion; Gillis van den Houte, „dycgrave van Borgerwert, daertoe geroepen”; Charles van Marivoorde en Baltyn, schepenen van het Vrije; Achilles Sproncholf, krikhouder van het Vrije; de landmeters Floris van Marissien en Michiel de Bruyn.

De afgevaardigden hebben op 23 augustus eerst „den intreack vanden water gesien van vloede”. Ze bemerkten dat „een deel van tmeylant was affgeweeken, ende ten gronde geseten wel steyl int conterscherp”, en dat er,

tussen het banket op de binnenzijde van de contrescarp en de uitgespoelde bres, nog slechts een strook grond van 25 voet breedte overbleef.

De commissie onderzocht de volgende dag het fort „ten leegen water”. Het werd bevonden „geleyt op een buyten scor seer naer de zee, op eenen gront onlanx (soe wy verstaen) aangeworpen, subject van afloop”. De hoofdwal was omringd geweest met een voorwal, die slechts 6 voet hoogte, en 24 voet 'beloops' had, „ende van claer sant, ende veel te leege om te resisteren de see des winter daechs — gheleyck wy dat bevonden hebben by het vloet merck inde duynen — ende is het vooseyde conterscherp by sy selven vallende, als van binnen te seer steyl, sonder hout op gevrocht”.

Vanaf de noordoosthoek van de contrescarp reikte een vloedhoofd vooruit, en daarvoor lag nog een vloedhoofd. Deze twee dammen, „mette streckbermen tusschen beede gevrocht, waeren ghesoncken ontrent een vadem onder het leech water”. Bij het dichtste vloedhoofd stak het verste einde nog boven het water uit, maar tegenaan de contrescarp was het 5 voet gezakt, zodat de stroming daar een gat uitspoelde tussen het hoofd en de walgracht.

Daarna wilden de afgevaardigden te weten komen door welke oorzaak de westoever van het Zwin terrein verloor. Ze voeren uit „met een schuyt diepende tot boven de riviere (Zwin) opwaerts tot aenden Santpolder, ende aldaer beneden een plaet — de riviere vanden eenen cant tot den anderen grondende met een diep loot ende boom”. Dit betekent dat ze in de westelijke tak van het Zwin, d.i. tussen het Hazegras en de Plaat, stroomafwaerts trokken. Daar vond men naast de westoever meestal een diepte van 4 vadem. Maar in de eigenlijke vaargeul tussen het fort en de Plaat bedroeg de grootste diepte 6 vadem, en langs de twee

vloedhoofden 5 vadem. Deze twee waren verzakt, omdat „het heel diep, door de plaete jegens over het fort groeyende, gedwongen wort tot onder het meylant van tvoorsejde fort”.

Om het St.-Jorisfort tegen algehele aftakeling te beschermen stelde de kommissie voor : de contrescarp herbouwen en verhogen; op de Zwinoever langs het fort werken aanbrengen „om den stroom aff te wysen, om t selve uuyt dyen cant te dringhen naer het breet canael over dander syde vande plaete ieghens over het fort liggende, alwaer dry canalen loopen tusschen diversche plaeten”. Men behoorde te leggen „drye hoofden van ebbe”. Deze moesten op „thooch lant” beginnen, en lopen „tot een halff roede int leegh water”, en voraan 1 voet boven het lage tij uitkijken. De bestaande hoofden moesten verhoogd worden. Tenslotte schatten de afgevaardigden dat de door hen voorgestelde werken ongeveer 10.000 gulden zouden kosten „soe aen rysch, steen, cerde, widau reesen, verwercken van dien”.

Het rapport van 24 augustus 1599 werd voorgelegd aan het Vrije, dat op 6 september besloot het St.-Jorisfort „te doen repareren”²³¹. P. de Carion kreeg opdracht om dadelijk de verzakte hoofden bij te werken. De genoemde dijkgraaf liet het nodige materiaal aanvoeren. Hij huurde arbeiders om het rijswerk op te maken. Daarna leverde Robrecht Habrecht twee schepen 'sompn' (steenblokken) om „de hoofden ende bermen” te belasten. De stenen kostten 2 pd. 16 sch. 8 gr. per schip. De schippers waren Pieter Clappaert de jonge en Jan Demuyne de jonge.

„Het verbreedn ende verhooghen vande conterscerpen” werd op 14 september 1599 aanbesteed. Uit het lastenboek lichten we allerlei interessante gegevens. De gebruikte maat is de Antwerpse roede van 20 voet²³². De voor-

geschreven hoogte bedraagt 9 voet langs het banket van de contrescarp. Vandaar moet de glooiing aflopen „drupende tzeewaert recht zat onder de lyne tot tzeestich voeten”.

De nieuwe voorwal moet op een vaste basis staan. Daarom zullen de aannemers eerst „weeren de dec zoden daer nu liggende, ende oock daer onder een steke zandt”. Ze halen daarna „goede clyteerde upt scorre ende dat maer een steke diepe”. Op die plaats moeten ze „eerst de melle²³³ of maeyen”. Ze mogen zeker geen meldekruid in hun werk brengen. De nodige grond wordt met karren aangevoerd „up dat de eerde te styver in een ghewrocht mach worden”.

Wat de borstwering van de contrescarp betreft, daar moeten de aannemers eerst „alle steert zoden jeghens tbancquet” wegnemen. Ze mogen ze verwerken in de nieuwe borstwering. Deze wordt opgebouwd als volgt : „onder inden grondt een laghe rys, ende alzo voort alle drie laghen zoden een laghe rys met haer verbant zoden, tot de hoochde van vyf voeten boven bancquet, dat hooghe zal moeten wesen vier voeten uutten meylande, ende boven breet blyvens vyf voeten, dossierende de zelve hoochde vande bosweere ende tbancquet : van drie voeten een”. Waar het banket te nauw uitvalt, daar moet het langs de walgracht door middel van rijswerk verbreed worden.

De aannemers leggen op de contrescarp „een lovelicke matte — van onder anden thee tot boven uute — van ruggen ende terwen gheleye; de zelve matte met drie naden upden viercanten voet, den tweeden naet ghedraeyt, midts by den aennemer leverende tgeley daertoe dienende”. Maar voor het rijswerk zullen de Vier Leden „t rys, staken ende gaerden” leveren.

Het werk van de contrescarp wordt in twee sekties verdeeld, en het begint binnen 6 dagen.

De twee aannemers moeten elk beschikken over „twaelf carren ende twaelf peerden met laders”. Er is een boete van 6 gulden gesteld, telkens een paard of een kar niet werkt. Van die boete komt een derde toe aan de overheid, een derde aan de aanbrenger, en een derde aan de dijkgraaf. De aanbesteding gebeurt „byde strecken-de roede”. De aannemer ontvangt een vierde van de som kontant, een vierde na „acht werkende daghen”, en de rest „naer rate van scattynghe”. De persoon die de laagste som instelt, wint 2 1/2 pd. gr. „te wyne, deen helt ter tafele, ende dander helt inde buerse”.

Sektie A van het werk begint „andt speykin²³⁴ dat licht ten halven vande ronde ten zuutoothoucke vanden forte, streckende vandaer noortoostwaert tot ande tweede bestedynghen”; de lengte is 25 R „boven drie roeden die thenden speykin doet af lopen moeten”. Jakob Hamelynck aanvaardde deel A tegen 7 pd. 7 sch. 9 gr. per roede. Sektie B sluit aan bij A, en loopt noord- en noordwestwaarts verder; lengte eveneens 25 R. Michiel Scheys stelde 8 pd. 9 sch. 3 gr. in. J. Hamelynck kreeg deel B voor 8 pd. gr. per roede.

Men mag aannemen dat in de loop van september de contrescarp op de voorgeschreven hoogte gebracht werd, en dat P. de Carion zijn rijshoofden en -bermen voltooid heeft. De genoemde werken konden misschien wel het gewone tij keren, maar niet beletten dat het fort in het najaar van 1600 opnieuw schade leed. In die periode had het Vrije de handen vol met bouwen van verschansingen rond Oostende en op Kadzand.

De vloed spoelde weer de oostelijke contrescarp van het St.-Jorisfort af. Om te beletten dat de walgracht bij hoge vloed telkens weer zou vollopen, bouwde men op de zuidoosthoek en op de noordoosthoek een dwarsdam in de vestingsgracht. Het Vrije stuurde Christiaan

Adriaenssens, die begon rijlsbermen te leggen op de oostelijke contrescarp.

Omstreeks 20 november 1600 veroorzaakte een zware storm grote schade op de Vlaamse kust. Het St.-Jorisfort werd zwaar getroffen. Op de oostzijde waren „de conterscerpen meest al afgehevloyt midtsgaders de brugghe”. Een deel van het onderliggende schorreveld was 4 voet diep weggehaald. Op 22 november verschenen P. de Carion, F. van Marissien en kapitein de Cordoba op het Hazegras. Ze zagen dat „de zee alle getyden compt teghen den rysberm, die geleet is tegen het zoywerck (bezodding) van de rampaerden vanden eenen dam tot den anderen”.

Deze rijlsberm was slechts 3 voet hoog. Ook de twee dammen zouden „den slach vanden water” niet blijven doorstaan. De genoemde afgevaardigden achtten het nodig de contrescarp 3 voet hoger op te maken dan die voordien was. Het rijswerk van Chr. Adriaenssens moest voortgezet worden „tot andt groote ryshoofd dat licht van vloee... zal oock metten eersten de brugghe ende poorte ghemaect worden ande westzyde, want niemant tfort uut noch in en can gheraken dan metten leeghen water met een leere”.

Het Vrije gaf aan P. de Carion opdracht om het St.-Jorisfort te herstellen. De Vier Leden vertrouwden hem 300 pd. gr. toe, waarmee hij de noodzakelijkste werken moest uitvoeren. P. de Carion noteerde zijn uitgaven in een „staet ende rekenynghe”, die loopt van 31 november 1600 tot 4 januari 1601. De metsers begonnen „de poorte uut te breken daerse gestelt was”. Ondertussen kon men in de westelijke courtine „het gadt duergraven daer de poorte gestelt moet worden”. Terwijl de metsers de nieuwe poort bouwden, werd de vroegere opening voorlopig gedicht.

Het herbouwen van de oostelijke hoofdwal

wordt door P. de Carion gedetailleerd als volgt. Van 31 november tot 24 december voerden 30 soldaten en 25 of 26 paarden de nodige grond aan; 5 'ryswerckers' bezetten onderaan de buitenwand. De Vier Leden leverden daartoen „sommighe schuyten steens” en het rijs-hout. Olivier Janssens en Charles Hyn brachten elk „een schip fassynen”. Laureins Vander-varent herstelde „de palisade die uitghevloyt was”. Maarten Boone timmerde een nieuwe brug. Dank zij de bedoelde werken kon men weer het fort binnenrijden, en was de hoofdwal weer gesloten. Daarmee was het geld van P. de Carion nagenoeg opgebruikt.

Twee maanden later vonden de Vier Leden de nodige middelen om drie belangrijke delen van het St.-Jorisfort volledig in orde te brengen. De bedoelde drie werken werden op 8 maart 1601 aanbesteed door Diederik van Molle, in het bijzijn van de Heer van Leischot en Ch. Adriaenssens. De algemene voorwaarden van de drie aanbestedingen luiden als volgt: de aannemer ontvangt een derde van zijn loon 'gereet', een derde „ten halven wercke”, en een derde als het werk voltooid is. Het wijngeld bedraagt telkens 15 gulden.

Het eerste werk omvat het „maken vanden rysberm teghen de rampaerden”. Men was in december begonnen een rijsberm „te leggen van den eenen dam tot den anderen”, meer „den aennemer moet eerst boven het aengeleet werck op slaen voor eenen thuyt, alsoo die begonst is, ende dat op vullen met goede taye schorrezooden wel ende sadt, ende dan daer wederomme op leggen een laghe fassynen dry rysen hooghe rontsomme, ende den daer op wercken dry thuyten behoorlyck gestaect ende getuynt, ende dat dan wederomme wel sadt vullen met schorrezooden, ende dan wederomme daer op wercken fassynen ende thuyten als voor, ende altyt wel sat op laden met schorrezooden als

voor, ende dat op de hoochde van 8 1/2 voeten teghen het sincken”.

„Het bancket teghen het noortoost bolwerck — de zyde noort die niet beslaghen en is — seer is uutgespoelt binnen de palisaden”. Daar zal de aannemer „van teghen den point tot inden dweerschen dam” een rijsberm plaatsen, „ghelyck dander reste binnen de palisaden geleet is, ende met goeden sincksteen geladen als dander”. De aannemer moet „leveren alle het rys, staken, geerden, sincksteen ende schorrezooden, alle synen alaem, ende moet oock doen alle de vrachten”. J. Hamelynck stelde 592 gulden in. Jacques Mariman kreeg het werk voor 520 gulden.

Het tweede werk bedoelt „het verhooghen ende verswaren van de twee dammen die geleet syn dweers door de fosseen”. „Alsoo den dam noort door de hooghe vloedden gheheel boven is affgespoelt, soo wel van buyten als van binnen, is den aennemer gehouden den selven dam van binnen vanden grondt aff te verbreden 7 voeten, ende van buyten moet hy mede opgevult worden dyckschapse wyse, ende moet wesen hooch recht op boven het meylant acht voeten, ende moet boven op de cruyn blyven acht voeten, wel ende effen van buyten ende binnen op den draet”. „Den dam suyt” wordt 4 voet verhoogd, en krijgt hetzelfde formaat als de noordelijke dam.

De aannemer zal de dammen „maken met goede vette eerde ofte clyte, sonder daer inne te moghen eenich sant inne voeren, naer der dycquasie recht”. Hij mag die grond halen op het schorreveld „maer moet blyven buyten den teen van de contrescherpe 40 voeten”. Nadat de twee dammen behoorlyck opgevuld zijn, dan zal de aannemer die „beslaen met fassynen, van buyten tot boven toe, ende van binnen dry voeten boven het meylant, in der manieren gelyck tselve werck van buyten den teen be-

slaghen is, staende de tuynen niet voordr dan twee voeten van den anderen behoerlyck gestaeckt ende getuynt". Andries Eeckman aavaardde het werk tegen 185 gulden.

Tenslotte was daar nog „het verhoogen van de rampaerden rontsomme". Vooraan moest de hoofdwal 5 voet, en achteraan 4 voet hoger worden. Men zal „het soywerck van buyten laten staen dat teghen de borstweerynghe staet, ende maer de bovenste zoode affsteken, maer den aennemer sal de zooden die van binnen de borstweerynghe staen, moghen uitbreken ende die stellen tot verbant zooden, want het soywerck commende van buyten ende van van binnen teghen de gordynen moeten al dobbel geleet worden met verbant zooden, gewrocht in alder manieren met zooden ende fassynen als het onderste werck gemaect is".

Wanneer de wal verhoogd is, „sal den aennemer daer op rontsomme stellen een borstweerynghe, onder aengeleet dick 6 voeten, ende van binnen hooch 5 voeten, ende van buyten hooch 4 voeten, ende moet van buyten al gewrocht worden met dobbel zooden, ende van binnen alle dry laghen zooden een verbant lage inde middelt, ende alle dry laghen zooden een lage fassynen behoerlyck gespreyt, het rys aen elc eynde blyvende eenen duym binnen de zooden, ende moet boven al gedeckt worden met goede deckzooden, de buytenste ende binnenste lage boven gepint".

De aannemers moeten „de twee bolwercken teghen de zee met de gordyne" eerst afwerken. Ze halen hun aarde op de schorren, waar ze 40 voet van de contrescarp wegblijven. Om de 4 roeden laten ze „eenen speckdam van een roede breed om weder aen te moghen wassen". Voor het zodenwerk nemen ze „goede taye zooden, lanck 13 duym, breed 7, ende dick 4 duym". De aannemers mogen „over de dammen wegghen maken om met karren de eerde

daer over te voeren", ofwel bruggen over de walgracht „om de eerde over te draghen ofte te cruyen". De Vier Leden leveren het nodige rijshout, „daerment ten naesten uut de schepen sal connen lossen, van waer de aennemers gehouden syn tselve te doen halen".

Het werk werd in twee sekties verdeeld, en aanbested „per streckende roede van twintich voeten". De ene sekte omvatte de zuidelijke helft van de omloop, met daarbij de „oude poorte" en de nieuwe poort. Dit werk was 37 R lang. Lieven Dyckman stelde 29 gulden per roede in. Maarten Devriese, Wouter van Loo en Cornelis Kesteloot kregen het werk voor 24 gulden. De noordelijke sekte mat 35 R. Pauwels Verbanck stelde 26 gulden 16 stuivers in, maar J. Mariman bleef aannemer tegen 23 gulden 10 stuivers²³⁵.

Het uitgebreide dossier over het St.-Jorisfort beschrijft omstandig de herstelwerken, maar blijft eerder vaag betreffende de ligging van de vesting. Toch zijn er onder de aangehaalde details enkele, die ons helpen om het fort nader te situeren. Het St.-Jorisfort stond in de Haze-grasschorren, op de Zwinoever tegenover de Plaat. Dit deel van de oever verloor toen wat terrein, omdat de westzijde van de Plaat aangroeide. Het St.-Jorisfort is na de inname van Sluis in 1604 verlaten. In de bedoelde buurt werd in 1622 het St.-Teresiafort gebouwd. Blev er toen nog resten van de oude vesting over zodat men die kon gebruiken, of werd het St.-Teresiafort helemaal nieuw aangelegd?

De portefeuille akten en brieven 1550-1599 bevat ook dokumenten over herstelwerk aan andere forten, o.a. een fort dat eveneens op de westoever van het Zwin stond. G. Chappuis, o.c. deel 2, p. 104, vermeldt het bedoelde fort: „une retraicte appellee Sainte Anne, assise entre le fort de Saint George et l'Ecluse, au milieu". Een rapport van 10 juli 1599 noemt